

SZEMLE

A kutató levéltáros és tisztségviselő Kiss András újabb tanulmánykötetének margójára

Kiss András: Más források – más értelmezések. Marosvásárhely 2003. 574 lap

A kolozsvári Kiss András frissen megjelent kötetében főleg az utolsó másfél évtizedben írt tanulmányait, forrásokat közlő és értelmező értekezéseit, cikkeit és megemlékezéseit adja közre. A kutató levéltáros és az Erdélyi Múzeum-Egyesület szolgálatába szegődött tisztségviselő számol be levéltárainkról, értekezik a kormányzattörténetről, Kolozsvár mindennapjairól, helytörténetiről szakembereink pályafutásáról, az újraéledt Erdélyi Múzeum-Egyesületről, magyar közösségi intézményeink múltjáról és jelenlegi állapotáról, tudományos munkaeszközökről. Tanulmánykötete első fejezetében vázolja az erdélyi levéltártörténetet a kezdetektől napjainkig. Külön kiemelném az első világháborút követő főhatalomváltás utáni korszakról és kiváltképpen a mai állapotokat meghatározó helyzetükről, az 1974. évi rendelkezések alapján a Román Országos Levéltár (Arhivele Naționale ale României) kötelékébe került intézményeink levéltárainról mondottakat.

A Kolozsvárott található levéltárak állagairól készített beszámolója annyira tömör és adatokban gazdag, hogy nem merem vállalni a tájékoztatást róla. Csupán az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára néven ismert Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltáráról ejtenék néhány szót. Kiss András megemlíti, hogy Erdélyben „két nem állami jellegű nagy gyűjtő levéltár” volt 1951 előtt: a Szász Nemzeti Levéltár Nagyszebenben és az Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára Kolozsvárott. Utóbbinak alapjait a Kemény József és a Kemény Sámuel két gyűjtemény adománya fektette le még 1859-ben. Ezzel egyidejűleg és ezt követően „itt nyertek megőrzési helyet” más „családi, személyi és egyéb levéltárak is”. A szerző kiemeli, hogy Kelemen Lajos kitaró és fáradtságos munkájával gazdagította a gyűjteményt. Szerinte „jórészt [Kelemen Lajos] közismert becsületessége, a személye iránti bizalom eredményezte azt, hogy számos család még ha levéltára biztonságban is volt – az Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltárának adta vagy ott helyezte letétbe családi levéltárát”. Ugyancsak ide került több, a „művelődés-, irodalom-, tudománytörténetünk” szempontjából fontos, kútforrásban gazdag, „nemzeti jellegű testületi, egyesületi”, családi levéltár és gyűjtemény. Idézem a Kiss András megállapítását: „A Kelemen Lajos által végzett levéltári gyarapító munkához csak az a levéltármentő akció hasonlítható, amit az ő irányításával Jakó Zsigmond és munkatársai vállaltak a második világháború után, amikor a gazdátlanul maradt, szétdőlt levéltárakat, azok töredékeit megmentették a pusztulástól, és nagyon nehéz körülmények között az Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltárában helyezték el. Ez időben vált ki a Levéltár a kéziratárból, és külön kezelésbe került. Amikor az Erdélyi Múzeum-Egyesület tevékenységét a pártállam önkényesen megbénította, levéltára Történeti Levéltár elneve-

zéssel az Akadémiai Könyvtár kolozsvári részlegének a kezelésébe került”, és amint már említettük, 1974-ben az Állami Levéltár tette rá kezét. Kiegészítem mindezt a Kiss András által papírra vetett tájékoztatással, miszerint „a középkori oklevelek egy töredéke viszont továbbra is az Egyetemi Könyvtárban maradt, a gyűjteményekből pedig, a Kemény József és Sámuel gyűjteményekből a kötetbe kötött iratok – hibás minősítéssel – kéziratként továbbra is az Akadémiai Könyvtár őrzetében maradtak”. Az 1925. évi román levéltári törvény „tiszteletben tartotta a nemzeti kisebbségeknek azt a jogát, hogy meglévő nemzeti jellegű levéltáraikat, beleértve a felekezeti levéltárakat is, maguk igazgassák, az Állami Levéltár felügyeleti jogának fenntartásával”. A második világháború után szomorúbb lett a levéltárak sorsa, ugyanis a „proletkultus szemlélet” megtestesítői „medves pincékbe” dobatták, tüzelőanyagként kintinba juttatták, vagy csomagolópapírnak adták el. Erre a sorsra jutottak a Kolozsvár és Szilágy megyei levéltárak, Dés város 1721-től kezdődő tanácsai jegyzőkönyvei. Jöttek aztán az 1950-es évek belügyminiszteri rendelkezései (1951-től az addig a Közoktatásügyi Minisztériumhoz tartozó levéltárak a Belügyminisztérium alárendeltségébe kerültek, annak máig is érvényben lévő, kutatást bénító következményeivel). Nem csoda, hogy eluralkodott az ún. „irányított” kutatás, amelyet a túlzott központosítás román nemzeti mítoszokat felkaroló nézeti szabtak/szabnak meg.

Mindezt kiegészítette az is, hogy az utolsó harmincegyven évben a román állami levéltárak nem alkalmaztak magyar munkatársat. Mi több, a régi levéltárosainkat is igyekeztek idő előtti nyugdíjazással eltávolítani. Példa rá maga Kiss András és a nála fiatalabb Pál-Antal Sándor marosvásárhelyi levéltáros.

Kiss András ismerteti a továbbiakban a kolozsvári levéltárban őrzött családi, vármegyei (közöttük a Kolozs, Szatmár, Kővár vidéke, Szolnok-Doboka, Belső-Szolnok, Doboka, Torda-Aranyos, Torda megye, Aranyos-, Udvarhelyszék, Bardóc és Miklósvár fiúszékek, Újgyeház szász szék és Felső-Fehér vármegye) állagokat, a szász és székely szék, a vidéki törvényhatósági, városi, községi bíraskodási, a kisebbségi intézményhálózati (bankok, takarékpénztárak), a céh-, az oktatási, egyházi levéltárakat. A szerző külön tanulmányban mutatja be a kolozsvári Állami Levéltár Szatmár megyére vonatkozó iratait. A fejezetet Jakó Zsigmond gazdag levéltármentő, szervező, levéltáros és általában szakemberképző munkásságát ismertető írás zárja. Az erdélyi magyar történettudomány doyenje példát állító tevékenységet fejtett és fejt ki. Olyan forráskiadványokat, monográfiákat, tanulmányköteteket tett közzé, melyek nélkül az utolsó hatvan esztendőben az egész magyar történetírás elképzelhetetlen volna. Munkásságát mindig jellemezte az újítás, a

megújodás és a szigorúan tudományos módszerek felkarolása. Erről Kiss András könyvének egy másik írásában is beszámol. Joggal emeli ki: „Külön fejezetet kívánna Jakó Zsigmond egyetemi oktatói szerepe, levéltárszerző és -gyarapító munkássága, akárcsak azoknak az áldozatos, szigorú és igényes irányítása, akik tanítványainak vallják magukat, vagy azokká szegődtek.” Munkái közül itt csak néhányat említek: *Bihar megye a török pusztítás előtt* című, 1940-ben kiadott doktori értekezését, mellyel az alig 26 esztendőszakember a legnagyobb tudományos elismerést nyerte el, a Magyar Tudományos Akadémia a Kőrösy Flóra-jutalomdíjjal tüntette ki 1942-ben. Következett ezután a magyar gazdaságtörténetben új utat nyitó gyalui vártartomány urbáriumainak kiadása, a segédtudományok, a gazdaság- és magyar művelődéstörténeti tanulmányai, Rettegő György emlékiratának közzététele, majd 1990-ben a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyveinek monumentális két vasos kötete és erdélyi okmánytára. Reá is érvényes azon megállapítás, mely szerint Szabó T. Attila az erdélyi magyar tudományosság egyszemélyes műhelyét hozta létre. Nem véletlen, hogy Szabó T. Attila és Jakó Zsigmond tiszteletére Münchenben 1987-ben kétkötetes emlékkönyv látott napvilágot.

A tanulmánykötet második fejezete Kiss Andrásnak, az erdélyi kora újkor jog- és kormányzattörténetére vonatkozó írásait és forrásközléseit foglalja magában. *A polgárok republikája* című fejezet 12 kolozsvári vonatkozású tanulmányát, forrásközlését, forráselemzését, a kolozsvári cigányok történetét illető értekezését és a Jakab Elektől Herepei Jánosig tartó kolozsvári helytörténetes munkásságát mutatja be. Ebben a fejezetben olyan érdekes beszámolókat olvashatunk Kiss András tollából, mint a város önkormányzata 1458 és 1568 között, a fertályok és tizedek, a mindennapi élet kolozsvári sajátosságai, jelenségei. A román történetírás és irodalom „furaságait” állítja pellengérré a *Lapozó. Kolozsvári történeti forrásaink egyes olvasatairól és buktatóiról* című közleménye. A „furaságok” sorában szerepel a valójában Kolozsváron nem létező, románul *Ulița întoarsă la capăt* nevet viselő utca, minthogy kitaláció az is, miszerint 1366-ban Kolozsvárott élt volna egy bizonyos Jacob Berarul nevű, sörfőzdét vezető mester. A valóságban volt 1366-ban Jacob Bierbrauer serfőző/seres Jakab, de ő nem sörfőzdét „vezetett”, hanem „Kolozsmonostoron többemagával embert ölt ott”. No persze „1366-ból nincs adat monostori sörfőzészről. A többi stimmel. Vagyis az évszám. A buktatók elkerüléséhez, az adatok »kiegészítéséhez« pedig némi szakértelem nem árt” – jegyzi meg Kiss András. Ugyancsak elemzi Ștefan Mateș ortodox egyháztörténész azon állítását, hogy „Andrei Stîncel személyében Mihály vajda idején Kolozsvárnak román királybírája volt”, amit később azzal toldottak meg, hogy „Andrei Stîncel Mihály vajda nevezte ki a város bírójának”. Mi a valóság ezzel szemben? Kiss András a kolozsvári adókönyvek alapján kimutatta, hogy már a 16. század derekától kezdve a Beuchel – Stenczel névre hallgató német/szász eredetű familia tagjai a város tisztviselői közé tartoztak. 1599 végén Stenczel Andreast a százférfiak tanácsa az 1600. esztendőre a soron lévő szász rend részéről a város királybírójává választotta. Ez

az 1458. évi egyezségnek megfelelően történt, amikor is a viszályok elkerülése végett úgy döntöttek, hogy a százak nagytanácsát évente egyenlő arányban (50–50 férfit) a két nációból választják, míg a királybíró felváltva, egyik évben a magyar, a másikban a szász náció adja. Kiss András különben azt is megemlíti, hogy a Stenczel családnevet „nemcsak Kolozsvárt, hanem Besztercén és a Szepeességben is használták a német származású polgárok”. 1602. évre, tehát Mihály vajda megölése után, amikor újra „a szász renden lévők közül kellett a százférfiaknak királybíróvá választaniok”, a már említett Andreas Stenczelt megint „a város királybírójává választották. Ezt a tisztséget be is töltötte 1602. május 7-én bekövetkezett haláláig.”

Lehet tehát szép és tetszetős, fülbemászó mítoszokat fabrikálni, de azok – mint mindig – megbuknak a kútfőkre épített kritikai elemzés, a tudományos kutatás ítélőbírósa előtt. A csaknem véletlenül kiragadott példából arra lehetne következtetni, hogy a kutató levéltáros Kiss András kedvtelését keresné a fiktív történelmi tákolmányok leleplezésében. Pedig ennek éppen az ellenkezője jellemzi a Kolozsvárra vonatkozó bűvárdokosait. A városi rendtartás, a mindennapi élet, az önszerveződés és a közösségi tudat feltárása teszi szerintem Kiss András tanulmányait élvezetes olvasmánnyá. Az elmélyült olvasás csak gyarapíthatja ismereteinket, éppen adatokban és információkban gazdag jellegüknel fogva.

Kiss András kutatásaiban különös helyet foglal el a boszorkányosság és a boszorkánypercek jegyzőkönyvei, a tanúvallomások példamutató elemzése. Sok új, eddig ismeretlen adattal gazdagította a magyar történettudományban több mint száz éve kutatott jelenséget, annak köztudati jegyeit, a boszorkák üldözését kísérő szokásokat. Nem önmagukban a boszorkánypercek alkotják Kiss András munkájának lényegét, hanem a város 16–18. századi gazdasági, társadalmi, népességi és néprajzi adottságait, a hiedelmek továbbélését, de szemléletváltozásait is a maguk sokrétűségében hozza felszínre. Meg kell említenem azt is, hogy levéltáros kutatónk nem szorítkozott a boszorkányosság csupán kolozsvári vonatkozásaira, hanem Aranyosszékre és Szatmár vármegyére is kiterjesztette feltáró munkáját.

Kiss András forrásközlésményei közül helyszűke miatt csupán az egyikre, és pedig arra hívnám fel a figyelmet, amelyben Bethlen Gábor Kolozsvár főbírához intézett 17 parancslevelét közli. Ezekben a nagy fejedelem országos építkezéseihez rendelt a várostól többször „néhány mázsa glétet” (ólomoxid-mázt) vagy „miniumot” (rozsdáálló piros festéket, ólmot tartalmazó vöröses ásványt, vegyületet), nagy mennyiségű zsindeleszeget, faragott köveket és kőfaragókat, „képirókat” és festékeket, ácsokat, tölcseréseket gyulafehérvári palotája „ablakainak építésére és felsínálására”, szekereket és szekereseket munkára az építkezéseihez. Joggal veti fel Kiss András, hogy időszerű a Bethlen Gábor-okmánytár elkészítése és kiadása, melyben az általános politikai, gazdasági és művelődési intézkedései mellett helyet kapjanak a fejedelem mindenre kiterjedő gondoskodását tükröző parancslevelei is.

Közismert Kiss András szerepe az újraéledt Erdélyi Múzeum-Egyesület 1989 utáni történetében. Mint főtítká és alelnök az erdélyi tudományos intézmény szolgálatába szegődött, a látványosságot kerülve végezte önzetlenül a mindennapi teendőket. Ha majd egyszer az Erdélyi Múzeum-Egyesület jelenkora a kutatás tárgya lesz, legalább részben felszínre kerül Kiss András küldetés-szerű munkássága. Közvetve bár, de már most maga jelt ad erről tanulmánykötete két írásában, *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület a XX. században* és a *Porából megéledett Főnix* című vázlatában. Miután beszámol az Egyesület viszontagságos életéről az első világháború idején és az 1918. évi hatalomváltás utáni korszakban, kitér a második világháborút követő felszámolás mozzanataira, az 1947-ben kibontakozott támadásokra. Ezek a két kolozsvári napilap (az *Igazság* és a *Világosság*) és a Bukarestben Robotos Imre szerkesztésében megjelenő Romániai Magyar Szó hasábjain kaptak helyet, a többi között olyan szégyenletes cikkekben, mint Bocskói Viktor újságíróé (*Egyetlen munkástagja sincs az Erdélyi Múzeum-Egyesület legnépesebb szakosztályának. Igazság 1947. február 1.*) vagy a Bányai Lászlóé (*Márton Aron azokkal a kufárokkal, a dolgozó nép vámszedőivel véteti körül magát, akiket Jézus korbáccsal űzött ki a templomból. Világosság*). „A történetírás feladata az, hogy megállapítsa, mi volt a buzgó közreműködés indítéka: tudatlanság, felelőtlenség, karrierizmus, harácsolási vágy vagy egyéb” – jelöli meg Kiss András a teendők egyikét. A „reakciós vezetők eltávolítása után” az Egyesület vezetését az ún. „hetes bizottság” kaparintotta meg. Vészel volt a Kelemen Lajos hetvenedik születésnapjára összeállított és kinyomtatott kötet papírzúdába küldése. „Eközben – írja Kiss András – a magyar kultúra, de az összerdélyi történeti kutatások egyik legjelentősebb gyűjteményét, a Levéltárt az Egyesület elszállította az Egyetemi Könyvtár épületéből és gróf Nemes Polixéna, özvegy báró Huszár Pálné jóvoltából ennek Farkas utca 8. szám alatti ingatlanában helyezte el. (Az ingatlan fele részét 1947 decemberében a grófné magánokiratban az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek ajándékozta; hasonlóképpen intézkedett gróf Bánffy Miklós is az ez idő tájt készített végrendelettervezetében, amelyben a Király utca 14. szám alatti ingatlanát, a Toldalagi–Korda-palotát adományozza az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek. Ezeknek a szándékoknak a valóra váltását azonban a felgyorsult események már nem tették lehetővé.)”

1948 nyarán, a nyári vakáció idején több egyetemista kollégámmal magam is az egyesületi levéltár átszállításán dolgoztam. A Jakó Zsigmond professzor szerezte deszkákból és vezetése alatt állítottam össze a Farkas utcai épület termeiben a polcokat, azokra helyeztük el csomagokban a levéltári iratokat. Emlékszem, hogy Jakó professzortól kaptam a szerkesztéshez szükséges szegeket (ez akkor hiánycikk volt!), szigorúan kiszámítottan. Ha netalántán elrontottam néhányat belőlük, saját költségemre magamnak kellett beszereznem, rendszerint az ócskapiacón. Mindezt a professzor naponta, csaknem óránként ellenőrizte. Ma is féltve őrzöm a munka befejeztével ajándékba kapott könyveket, múzeumi kiadványokat, melyeket a Farkas utca 8. szám alatti ingatlan

kertjében vettünk át a számunkra az Egyesület vezetősége által rendezett vacsora keretében. „A levéltár volt – jegyzi meg Kiss András – az a gyűjtemény, amely éppen magyar jellege és különállása következtében legtovább őrizte meg (látszólagos) önállóságát, és a következő években itt élt legtovább az egyesületi munka. Ugyanis az etatista hatalmi rendszer már előkészítette, hogy felszámoljon minden önálló társadalmi szervezetet, és ezek helyét központilag irányított intézményrendszer vegye át.” 1950 elején az Egyesületet hatalmi szóval megszüntették, javait önkényesen elvették.

Az újraindulásról Kiss András elmondja, hogy 1990. január 5-én Jakó Zsigmond, Nagy Jenő, Imreh István, Faragó József, Balázs Sándor, Benkő Samu, Csetri Elek, Gáll Ernő, Kántor Lajos, Nagy György, Sipos Gábor és maga a szerző „elhatározták az Erdélyi Múzeum-Egyesület tevékenységének újakezdését”. Március 22-re összehívták a közgyűlést, májusban megtörtént a bírósági bejegyzés, amit követett októberben a már 616 tagot számláló Egyesület újabb közgyűlése. Elkezdődtek a hagyományos adományozások. A sort özvegy Jordáky Lajosné nyitotta, kolozsvári házának részét néhai férje gazdag könyvtárával és gyűjteményeivel az Egyesületre hagyományozta. Az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és a Magyar Országos Levéltár ajándékából az Egyesület létrehozta saját könyvtárát. A bel- és külföldi adományok segítettek az Egyesületet abban, hogy működését fenntarthassa, és kiadványait megjelentesse. Újraindult az Erdélyi Múzeum évente kétszer megjelenő folyóirat, az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozata, megszervezték a Műszaki Tudományos Szakosztályt az addigi négy szakosztály mellett. A Bölcsészeti- Nyelv- és Történettudományi Szakosztály vándorgyűléseinek hagyományát élesztette fel, az Orvostudományi Szakosztály is ezt tette. Az Egyesület magára vállalta Szabó T. Attila Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárának folyamatos kiadását, az elhalálozott tagok szellemi hagyatékának átvételét és kezelését, a fiatal szakemberek képzését. Közben nem mondott le arról, hogy birtokba vegye a jogtalanul elvett Wass Otilia-féle házat.

Az ismertetés szerzője számára a legnagyobb kihívást Kiss András könyvének hetedik, *Valahol utat tévesztettünk?* című fejezete jelenti. Kezdődik ez az Aniszi Kálmánnak 1991 nyarán adott interjújával. A kérdezőnek adott válaszában Kiss András kifejti, hogy a 20. században az „állampolgár” státusát sérülés érte. Egyes közösségekhez tartozók arra ébredtek, hogy „a nemzet, haza vagy osztály »nevében és érdekében« kisebb-nagyobb mértékben, de törvény szerinti” jogaik nem azonosak a többi, főleg többségi állampolgárokéival, hogy az etatizmus két változatában (a barnában vagy zöldben, illetve vörösben) a pártállam megvalósításához megfosztották őket jogegyenlőségüktől. A tudathasadás oka szerinte az, hogy az illető „egy bűnösnek, alacsonyabb rendűnek, jogfosztottnak minősített” kisebbségi közösségbe született bele”. Mi több, „korunkban, a megvalósult totalitarista államban már a fizikai megsemmisítésre elrendeltetést is magában hordozta”. A feladat tehát az, hogy fiataljainkat megvédjük a beljünk sulykolt

alacsonyabbrendűség, bűnösség tudatától, felvértezzük őket azzal, hogy felemelt fővel járjanak és elítéljenek „minden embertelenséget, jogtiprást, kivétel nélkül”, hogy legyenek tudatában annak, joguk van „a szabad élethez, mint bárki másnak”. Visszatekintve egyetemista éveire Kiss András élettapasztalatából azt a tanulságot vonta le, hogy „feltétlenül meg kellene teremteni az együtt élő, együtt tanuló, vitatkozó és egymást serkentő diákközösségek otthonát, jó könyvtárral rendelkező diákkollégiumokat [...] Feltétlenül támogatni kell az esélyegyenlőséget, segíteni azokat, akik bár megérdemelnék, nem részesültek abban, hogy együtt versenyezzenek az egy korosztálybeliekkel. De ez ne vezessen kiváltságokhoz, másokat kizáró elsőbbőséghez, mint az a háború után történt.”

A háború utáni időkre visszaemlékező írások olvas-tán Kiss András joggal figyelmeztet arra, hogy a visszaemlékezők közül „nygyon sokan beszélnek lelkesedésről, eufóriáról, éppen a korszak haszonélvezői közül. Alig esik szó a karrierizmusról, a törtétekről, a lehetőségek felelőtlen kihasználásáról.” Szerinte idősebb nemzedékünk „egy olyan szennyes koron lábalt át, hogy feltétlenül ki jobban, ki kevésbé szennyeződött be. Nem másokkal, önmagunkkal kell szembenéznünk, hogy miként történt mindez. És nem önmagunkért, hanem az utánunk következőkért, akik előtt még azt a kevés hitelünket is elveszítjük, ami van, ha meg akarjuk őket téveszteni az igazságot illetően.”

Az erdélyi magyarság jövőjét tekintve Kiss András vállalta magára az őszinte hangvételt politikai szervező-désünk vitatott és vitatható kérdéseiben. Beszél a mindenáron egységre való törekvés veszélyéről, szót ejt a független sajtó szerepéről, az önkormányzatról, intézményrendszerünk újjáépítéséről, gazdasági, művelődési és felekezeti oktatási intézményeinkről, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületről, az Erdélyi Kárpát Egyesületről, a szabad nyelvhasználat jogának biztosításáról. Jogásként válaszol Aniszi Kálmán kérdésére, hogy mit ért a kollektív jog fogalmán. Szerinte ez „egy etnikai, vallási vagy más kisebbségnek nyújtott garancia kell hogy legyen, amely jogszabályokban biztosítja, hogy az illető közösség sajátos közösségi ügyeit a nagy többséghez hasonló jogokkal intézheti; közössége nyelvi, történeti, oktatási, művelődési hagyományait zavartalanul ápolhatja és fejlesztheti, minden területen esélyegyenlősége van a többségi jogaival”. Boncolgatja a személyi jog és szabadság szembenállását a kollektív joggal, ennek elméleti és gyakorlati arculataival. Leszögezi azt is, hogy a kollektív jog nem privilégium, hanem garancia, biztosíték. „Nem privilégium, mert nem kizárólagos, abszolút jog.”

Ami a levéltári anyaghoz való hozzáférést illeti, szerinte a „rendezetlen” állagok ürügye alatt nem kellene az iratok kutatásra való hozzáférhetőségét akadályozni, ami bizony gyakran előfordul. Kiss András leszögezi: „Nézetem szerint ez nem akadályozhatja [...] meg a kutatást, mert – ezt harmincöt évi levéltári gyakorlatom és a nemzetközi irodalom alapján állíthatom – az ilyen anyag ku-

tatása is megoldható a két fő szempont: az anyag biztonsága és visszakereshetősége biztosításával.”

Amikor Aniszi Kálmán terveiről faggatta, Kiss András a boszorkányperekre vonatkozó könyvének befejezéséről ejtett szót, no meg arról, hogy lemásolja és kiadásra előkészítse Kölcsey Ferenc Szatmár megyei nótárius kiadatlan fogalmazványait, összeállítsa a Házsongárd Oklevéltárat és a Szabó T. Attila-féle Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár folytatásában vállalt feladatairól. „Mindez megvalósításra vár a mindennapok feladatai és a legújabb és legszebb gyakorlati feladat: az Erdélyi Múzeum-Egyesület szolgálata mellett.” Már előbb is jeleztük, mennyire példamutató volt említett szolgálata.

Két más cikkével, tanulmányával egészítette ki önvallomását. Helyszűke miatt ezeket csak cím szerint sorolom fel: *A tulajdonjog(sértés) feketekönyve vagy feketekönyv a tulajdonjogsértésről; Intézményi örökségünk. Bevezető egy kárleltárhoz.* Jelzem ezzel, hogy mennyire hézagosszerűen beszámoló.

Ugyanezt kell tennem Kiss András könyvének két utolsó, *Élőkről és holtakról*, valamint a *Könyvről könyvre* című fejezetével kapcsolatban. A szerző méltatta/méltatja Jakó Zsigmond életművét, Pataki József és Imreh István pályafutását, megemlékezik Nagy Jenőről, az Erdélyi Múzeum-Egyesület egykori titkáráról, dr. Demény Pál jogtudósról, Vámszer Mártáról, az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár szerkesztőjéről, majd főszerkesztőjéről, aki Szabó T. Attila halála után biztosította a nagy alkotás folytatását, Ferenczi István régész tudósról. A *Könyvről könyvre* című fejezet Kiss András négy könyvismertetését foglalja magában. Közöttük az első az 1979-ben írt alapos beszámolója az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár második kötetéről, aztán a Budapesten 1990-ben kiadott Új Erdélyi Múzeum első két füzetéről, amelynek egyik főszerkesztője volt Kőpeczi Béla akadémikus. Főleg az Erdélyből elszármazottak voltak a kezdeményezők, tolluk alól kerültek ki a legfontosabb tanulmányok, közlemények, cikkek és beszámolók. Olyan nevek fémjelzik ezt, mint a Kőpeczi Béláé, Miskolczy Ambrusé, idősb Entz Gézáé, a szász Ernst Wagneré, a Szabó T. Ádámé és másoké.

Kiss András részletesen ismertette a *Középkori magyar levelek* című, Hegedüs Attila és Papp Lajos szerkesztette forráskiadványt, melyben a szerzők az 1542 előtt keltezett magyar nyelvű levelek betűhív átírását nyújtották. Végül a levéltáros kutató a *Kolozsvári deportáltak az Uralban* című írásában a jelenkori emlékirodalmat elemzi, különös tekintettel Szabó György visszaemlékezésére. A gazdag szakirodalmi jegyzék, a gondosan összeállított mutatók, az intézmények, a levéltárak és gyűjtemények jegyzéke növeli Kiss András kutatási segédesszövegként használható és használandó tanulmánykötete értékét. A 82. életévét taposó kutatónak baráti ragaszkodással kívánunk jó egészséget, hogy további terveit szövögesse, azokat mindannyiunk okulására megvalósíthassa.

Demény Lajos

A gyulafehérvári hiteleshely a 13–16. században

Vekov, Károly: *Locul de adeverire de la Alba Iulia (secolele XIII–XVI.)*

Cluj-Napoca 2003. 450 lap

Vekov Károly dolgozatának címe (magyarul: *A gyulafehérvári hiteleshely a 13–16. században*) valójában csak részben fedi a tartalmat. A szerző ugyanis többnyire az egyházi intézmény, az erdélyi káptalan történetével foglalkozik, csak vázlatszerű betekintést nyújt az erdélyi káptalan hiteleshelyének tevékenységébe. A cím alapján talán inkább ez utóbbi részletezésére kellett volna fektetni a hangsúlyt, tehát a Borsa Iván által megadott (Borsa Iván: *A hiteleshelyekről. „Magyaroknak eleiről”*. Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendő Makk Ferenc tiszteletére [szerk. Piti Ferenc]. Szeged 2000. 99–106.), általánosan érvényes szempontok szerint a gyulafehérvári hiteleshely működésének jellegzetességeire, a kancelláriai aprómunkára, a „vonzáskörzet”, területi illetékesség térképre vite-lére, az oklevelezésben alkalmazott formulákra, a fennmaradt jegyzőkönyvek elemzésére, a kiszállások gyakorlati lebonyolítására térhetett volna ki a szerző. Természetesen ezek nyomon követése korántsem egyszerű feladat, de véleményünk szerint nem lenne reménytelen vállalkozás.

A kötet vitathatatlan érdeme az, hogy román szaknyelven, tehát elsősorban a román történészek és érdeklődők számára, tájékoztatást ad egy olyan egyházi intézményről, amely a középkori magyar királyság keleti részének, Erdélynek életében igen fontos szerepet töltött be. Ezért is lett volna ajánlatos a munkát részletes név- és talán tárgymutatóval is ellátni. A könyvet elolvastva megállapíthatjuk, hogy az erdélyi káptalani hiteleshely történetének monografikus feldolgozása továbbra is várat magára, de mindenképpen megnyugtató, hogy ehhez Vekov munkája már biztos alapot tud nyújtani.

A középkori és újkori Magyarország jellegzetes intézményei, a hiteleshelyek olyan egyházi testületek, káptalanok, illetve konventek, amelyek a mai közjegyzőség feladatait látták el, tehát közhitelű pecsét alatt adták ki az előttük végbement ügyletről oklevelüket, vagy pedig – és ez nem jellemző a közjegyzői intézményre – hatósági parancsra kiküldték egyik tanúbizonyosságukat, aki a kijelölt királyi/vajdai/nádori stb. ember mellett bizonyította az iktatás, határjárás vagy tanúvallatás végrehajtását. Nehéz feladatra vállalkozott a szerző, hiszen egy olyan hiteleshely, nevezetesen az erdélyi káptalan középkori működését próbálta nyomon követni, amelynek levéltára csak részben maradt meg. Ezért a hiteleshelyi tevékenység bemutatásában többnyire csak a kiadott oklevelekre támaszkodhatott, részben pedig a káptalani levéltárban őrzött néhány fogalmazványra, az oklevelek hátlapján található kancelláriai jegyzetekre, illetve analógiaként a többi hiteleshely működésére vonatkozó irodalomra.

Könyvének első fejezetében a szerző hosszas áttekintést nyújt az európai írásbeliség fejlődéséről, ugyanakkor keresi ezen sajátos magyarországi intézmény nyugat-európai analógiáit. Ehhez legközelebbinek – csak

úgy, mint a magyarországi oklevelezés legbeavatottabb ismerője, Szentpétery Imre – a francia officiolatust és a „decanatus Christianitatis”-t tartja, de hangsúlyozza, hogy ezek nem teljes megfelelői a magyar hiteleshelyeknek.

A magyarországi hiteleshelyek kialakulását tárgyaló fejezetben bemutatja az oklevéladás kezdeti időszakát, értekezik a poroszlók szerepéről, a tüzesvaspróbák és a hiteles pecsét jelentőségéről. A szerző az erdélyi káptalan hiteleshelyi tevékenységének kezdeteit a 13. század első felére helyezi, és Rajnald erdélyi püspök személyéhez kapcsolja. Ugyanitt áttekintést ad a káptalan 13. századi oklevéladó tevékenységéről, a hiteleshelyet ért tatár és szász pusztításokról, illetve ezek hatásairól. Szót ejt a chirographálásról is mint a hitelesítés egyik módjáról, amely együtt járt az oklevél egy példányának levéltári elhelyezésével. (Erről bővebben I. Solymosi László: *Chirographum és írásbeliség. Írástörténet – szakszerűsítés*. A Hajnal István Kör velemi konferenciája, 1992. szeptember 10–12. Szombathely 2001. 11–15.) A chirographumok számbeli arányának csökkenésével összefüggésben viszont nem beszél a registorumba való vezetés gyakorlatáról. A 13. század közepével kezdődően a jelentősebb székeskáptalanok kiadványaikat egyszerűbb formában őrizték meg: a pápai kancellária gyakorlatához hasonlóan fontosabbnak ítélt okleveleiket jegyzőkönyvbe vezették be. A registorum ugyanazt a célt szolgálta, mint a chirographum, hiszen bármikor újra-kiállíthatóvá tette az oklevelet. (Minderről I. Solymosi László: *A székesfehérvári káptalan hiteleshelyi működésének főbb sajátosságai az Árpád-korban*. Székesfehérvár 1996. 187–188.)

Az oklevéladó tevékenységre vonatkozó részben a szerző tartalmi és formai szempontok szerint bemutatja a hiteleshelyi kiadványokat, különböző korszakokból származó példákat kiragadva. Az erdélyi káptalan szekularizáció (1556) előtt kiállított okleveleinek számát két-háromezzerre teszi, de azt viszont nem tudjuk meg, hogy mekkora az általa tanulmányozott okleveles anyag. (*A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa* c. CD-ROM a Mohács előtti időszakból mintegy 2300, az erdélyi káptalan által kiadott oklevelet tartalmaz.) Ha az említett számok helyesek, akkor a későbbiekben lehetséges lenne a hiteleshelyi kiadványok egészének tanulmányozása és ezek alapján a hiteleshelyi ügymenetre vonatkozó következtetések levonása.

A szerző a továbbiakban az oklevelek nyelvéről értekezve megállapítja, hogy azok többnyire helyes latinsággal íródtak, jelentéktelenek a nyelvi hibák. Talán túlságosan hosszúra sikeredett a kiadványok anyagára és az oklevelek méreteire vonatkozó rész, nem hisszük ugyanis, hogy a méretek alapján lényegbevágó következtetéseket lehetne levonni a hiteleshelyi működésre vonatkozóan. A vízjelek tanulmányozása alapján megállapítja, hogy a felhasznált papír többnyire német területekről származott,

de egy 1548-as oklevél papírját a brassói papírmalomban gyártották. Ugyanebben a részben adja a káptalani pecsét (1289-től pecsétek) leírását, és megemlíti a kiadványok pecsétfóvel (cum capite sigilli) való lezárását is, amelyre két példát hoz fel, de bizonyára ennél sokkal gyakrabban lehet találkozni ezzel az eljárással.

A gyulafehérvári hiteleshely kancelláriájára vonatkozó részben a későbbi említések és analógiák alapján ismerteti a hiteleshely levéltárát és berendezését. Ugyanitt igen röviden említi a káptalani regisztrumtöredékeket, amelyeket részben a Baththyanumban, részben a Magyar Országos Levéltárban őriznek. Ez utóbbiak között nem sorolja fel azon középkori töredékes jegyzőkönyvet, amelyet a szekularizáció után vezetett első kora újkori protocollumhoz kötöttek. Ez az 1515–1529 között kelt oklevelek egy részének többnyire teljes szövegű másolatait tartalmazza, és két nótárius vezette, akik közül az egyik bizonyíthatóan Nyíresi Tamás volt. (Az említett protocollum jelzete: Magyar Országos Levéltár. Az erdélyi káptalan levéltára. I. Protocollum – DL 31171.)

A kancellária működéséről Vekov megállapítja, hogy az oklevéladó tevékenységet – lector hiányában – feltehetően az örkanonok irányította, akire a hiteles pecsét őrzését is bízta. Az adott forrásokból nehéz a kancelláriai aprómunkát ténylegesen végző jegyzők személyéről, képzettségéről, karrierjükön keresztül következtetéseket levonni. A szerző említi Radicsics Jánost, aki 1551-ben tűnik fel a káptalan nótáriusaként, de ezt a hivatali tudomásunk szerint még a szekularizációt követően, 1559-ben is viselte, és bemutatja Nyíresi Tamás sikeres oklevélhamisítói „tevékenységét”. Feltehetően a további kutatások lehetőségessé teszik majd több jegyző életpályájának nyomon követését, egy-egy értelmiségi karrier kiemelését.

A hiteleshelyi személyzetre vonatkozó fejezettel kezdődik lényegében a kötet művelődéstörténeti része, hiszen a szerző már nem a szó szerint vett hiteleshelyről értekezik, hanem az erdélyi püspökök művelődéspártoló tevékenységéről, a reneszánsz kultúra hatásairól, a laikus írásbeliség kialakulásáról, a kanonokok képzettségéről, a káptalani iskolák jelentőségéről.

A könyv utolsó fejezete szintén művelődéstörténeti összefoglalás az erdélyi káptalan és püspökség körül kialakult humanista körrel, a reneszánsz művelődés hatásairól. Szó esik a kanonokok irodalmi tevékenységéről, a történetírásban játszott szerepükről, a zenei művelődésről, a protestantizmus térhódításáról. Az új eszméket pártoló kanonokok sorában Csáki Mihály és Kálmáncsehi Márton mellett Mosdósi Ambrust is felemlíthetjük. Bonfini történetének kiadásával kapcsolatosan említi a szerző „Sigismund Gyalui de Turda” pozsonyi kamarás nevét, aki valójában gyalui Thorda Zsigmond, az 1550-es években előbb nagybányai várnagy, Ferdinánd erdélyi biztos, majd a felső-magyarországi jövedelmek igazgatója Werner György társaságában. (L. Oborni Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556*. Bp. 2002. 357.)

Az összegzést, valamint az angol és német nyelvű összefoglalásokat követi a felhasznált források, a rövidítések, illetve a könyvészet felsorolása. Ez utóbbi valószínűleg csak válogatása a szerző által használt munkáknak, feltehetően ezért nem találkozhattunk a jegyzékben a hiteleshelyekkel foglalkozó legfrissebb irodalommal, Borsa Iván, Solymosi László, Koszta László, Kőfalvi Tamás vagy E. Kovács Péter nevével.

A mellékletek közül kiemelkedő fontosságú a 7. számú, az erdélyi káptalan tagjainak névsora, amely természetesen újabb adatokkal bővíthető, de összeállítását mindenképpen jó kiindulási alapot nyújt. Magunk az említett CD-ROM alapján a következő kiegészítésekkel szolgálhatunk, az adott évszám és név után az oklevél DL számát adva: 1348 – Bulchu szatmári főesperes (DL 30383), Bálint ózdi főesperes (DL 41072); 1356 – Pál kolozsvári plébános, kanonok (DL 36877); 1358 – János káptalani aljegyző (DL 30388); 1367 – András éneklőkanonok (DL 30696); 1367 – Lőrinc tordai főesperes (DL 28354); 1370 – Mihály kanonok (DL 26756); 1371, 1380 – Péter dékán, kolozsi főesperes (DL 30102, 38708); 1385 – László ózdi főesperes, János küüllői főesperes (DL 32505); 1441 – András dékán (DL 30179); 1453 – Domokos dobokai főesperes (DL 14604); 1454 – Kristóf kanonok (DL 30814); 1459 – Mátyás örkanonok (DL 30456); 1478 – Máté kanonok (DL 30218); 1483 – Lippai Tamás dékán (DL 36560); 1501 – Nyíresi Tamás káptalani jegyző (DL 29900); 1504 – Jankaffy Simon dékán (DL 30507); 1505 – Illyésházi Mátyás prépost (DL 36520). A Vekov által összeállított jegyzék felsorolja a prépostokat, külön az éneklő-, ör- és dékánkanonokokat, az időnként csak kanonokként feltűnő személyeket, illetve – szűkebb behatárolás nélkül – „másokat”. A „mások” között találhatunk káptalani jegyzőket, oltárigazgatókat, püspöki káplánokat, de ugyanakkor alkalomadtán káptalani tanúbizonyoságként megjelenő (pl. igeni, szászvárosi, tekei stb.) plébánosokat is. Véleményünk szerint helyesebb lett volna ebbe a kategóriába csak a káptalani alsópapságot besorolni. Az összeállításban a személynevek írásmódja sem következetes, esetenként helytelen, így például Lippai Tamás kanonok ugyanazon az oldalon „Toma de Lyppa”-ként és „Toma de Lippai”-ként is megjelenik, Enyedi Adorján „Andrei de Enyedi”-ként, Lippai Gergely dékán „Grigore de Lippai”-ként és „Gregorius de Lippa”-ként, Pelei Tamás kanonok pedig „Toma de Pele” és „Toma de Pelei” név alatt fordul elő. A különböző névváltozatok használata a jegyzéket zavarossá, nehezen áttekinthetővé teszi.

Mulasztásai ellenére Vekov munkája elismerést érdemlő kísérlet az egyik legjelentősebb erdélyi középkori intézmény történetének a megírására. Bizonyára nem alap nélkül remélhetjük, hogy a könyv magyar nyelvű változata majd részletesebben kitér a hiteleshelyi tevékenység bemutatására is.

Bogdándi Zsolt

Erdélyi rendtartás és kultúra

Kovács Kiss Gyöngy: Rendtartás és kultúra. Marosvásárhely 2001. 165 lap

Már a kötet alcíme – *Századok, mindennapok, változások Erdélyben* – sejteti az írások tág időbeli kiterjedését és sokszempontú vizsgálódási irányait. Egyszerre kaptak benne helyet országos jelentőségű eseményeket és szűkebb régiók történetének egy-egy mozzanatát megvilágító munkák. E változatosság ellenére a találoán megválasztott cím pontosan megjelöli azt az irányt, mely a különböző kutatási területeken új eredményeket hozó dolgozatokat összeötvözi.

E tanulmányok jelentős mennyiségű, eddig többségükben kiaknázatlan forrásokból származó ismerettel szolgálják a kutatók és a művelt érdeklődők kíváncsiságát egyaránt. A kötetbe foglalt írások a város-, intézmény-, viselet-, művelődés-, mentalitás- és politikatörténet kérdéseit vizsgálják, s hasábjaikon gyakran a szemtanú elbeszélésének életességével, elevenségével tárulnak fel olyan múltbeli események, melyek csak kivételes, mondhatni szerencsés esetben jutnak az utókor tudtára.

Az elkövetkezőkben megpróbáljuk röviden számba venni a kötet tematikus fejezeteinek írásait, egyiküket-másikukat bővebben – a recenzens érdeklődési köréhez és kutatási területéhez való közelségük okán.

A Kolozsvár – történelmi mozaikkockák fejezet, címehez híven, Erdély e kiemelkedően jelentős városa múltjának vizsgálatát tűzte célul. Azt gondolhatnók, hogy Mátyás király kolozsvári szülőházával és annak adómentességet biztosító kiváltságlevelével indokolatlan foglalkozni, be kell látnunk, hogy – főként felejtésre hajlamos honfitársaink számára – nem volt érdektelen a házra vonatkozó, korábban is ismert források felelevenítése és különösképpen újjakkal való kiegészítése. Így körvonalazódik a kiváltságos, adómentes ház tulajdonosainak és a kiváltságokkal értelemszerűen szemben álló városi közönségnek az összeütközése az ingatlan 1740-ben bekövetkezett városi tulajdonba jutása előtt.

A soron következő írások a 16–17. századi Kolozsvár intézményeiről, közigazgatásáról, belső életéről, szokásairól, műveltségi szintjéről adnak számot. A városi jegyzőkönyvek adatai tagadhatatlan bizonyítékai a városlakók változatos mindennapjainak. A 16–17. század embere a megélhetését biztosító hétköznapi elfoglaltságai mellett igyekezett időt szakítani a játékokra, szórakozásra, gondtűzésre. Mindig szívesen kereste fel a szabad társadalmi érintkezésre kitűnő alkalmat nyújtó lövőhelyet vagy főként a korcsomaházat, ahol a borozgatással együtt járó viták, eszmecserek mellett sort keríthetett egy-egy kocka-, kártya- vagy tekepartira is. Az ilyen alkalmakkor gyakran kirobbanó perpatvarok elkerülésének szándékával született a városi vezetők közgyűlési határozatainak jelentős része.

Az írások nyilvánvaló példái annak, hogy a 16–17. századi kolozsvári társadalmi élet minél átfogóbb rekonstruálása érdekében minden elérhető forrásra szükségünk van. A városi jegyzőkönyvek adatainak átfogó kutatása során számos, eddig ismeretlen részlet szolgáltat hat hasznos felvilágosításokat. Így a város közgyűlési jegyzőkönyveinek határozatai szabályozzák ugyan a város életét, de e határozatok megszületéséhez vezető helyzetek életképszerű megjelenítése csak a törvénykezési jegyzőkönyvek és a számadáskönyvek párhuzamos átvizsgálása rendjén válik lehetővé.

A tanulmányok ugyanakkor egy másik módszertani kérdést is kitűnően szemléltetnek. Azt nevezetesen, hogy egy forráscsoport számos felhasználási lehetőséggel szolgálhat a felkészült kutató számára. Esetünkben a városi jegyzőkönyvekkel együtt kerülnek tüzetes vizsgálat alá a városi polgárok hagyatéki leltárai és az osztóbírák (divizorok) tevékenysége során keletkezett osztálylevelek (divizionális levelek). Az 1580–90-es évek hagyatéki leltárainak adatai kétségtelenné teszik a kolozsvári vagyongyog tekintetében egyes szokásjogi alapelvek létezését már 1603 előtt, az osztóbírói intézmény létrehozását és a vele majdnem egy időben megalkotott örökösödési szabályzatot megelőzően. Ezekből kiviláglik, hogy a házasság során létrejött közös házastársi vagyomból a házassági kötelék megszűnése után a férfitra vagy utódaira a vagyon kétharmada (dualitás), a nőre vagy utódaira pedig egyharmada (tertialitás) szállt.

Csupán a felhasználható forrásbázis tágítása és az elmondottak alátámasztása érdekében szeretném felhívni a figyelmet a városi közügyigazgatók (direktorok) számadáskönyveire. Az iratokban – főként a 16. század kilencvenes éveitől kezdődően – többször esik szó a dualitásról, illetve a tertialitásról mint az utód nélkül elhunyt polgároknak a város tulajdonába került örökségéről.

A kolozsvári osztóbírák és a szász városok hasonló jellegű intézményei kialakulásának áttekintése, valamint a kolozsvári és a szász jogrend párhuzamos vizsgálata során jut arra a következtetésre a szerző, hogy az 1603-as kolozsvári örökösödési traktátus lényegében egy sajátos, helyi alkotás, mely egy már fennálló joggyakorlatot foglalt írásba, nyilván az idők során kialakult ellentmondások kiküszöbölésével párhuzamosan. Ezt természetesen befolyásolták a szász örökösödési jog vagy a *Hármaskönyv* örökösödést szabályozó részei is, melyekkel szoros kapcsolatban fejlődött ki.

A hagyatéki leltárak és az osztálylevelek vallasása segít a 16–17. századi kolozsvári polgárok és családjaik anyagi és kulturális javainak, művelődési törekvéseinek a körvonalazásában is. Általuk szerezhetünk tudomást a kor életstílusáról, műveltségi viszonyairól, a kolozsvári polgárok mindennapjairól. Nyomon követhetjük mind életmód- és mentalitásbeli váltásaikat, mind szokásaikhoz, régi tradícióikhoz való ragaszkodásukat. A *Polgári viselet és ék-*

szerek a 17. századi Kolozsváron című írásban a szerző a lehetőségekhez mérten rekonstruálja a reneszánsz kori város polgárainak öltöztétét. A férfiak és nők különféle, gazdagon díszített ruhadarabjai és a kiegészítőikként felsorolt változatos ékszerek – arany- és ezüstgyűrűk, boglárók, párták, láncok, gyöngyfűzések – a polgárok gazdasági helyzetének fokmérői. Egyszerre utalnak etnikai, nemi, társadalmi, életkori, vagyoni hovatartozásukra.

A reneszánsz és reformáció terjedése, az autonóm értelmiség jelentkezése következtében az egész 16–17. századi korszakot a művelődés nagy mutációi jellemezték. Mindez a kolozsvári polgárok körében is felmérhető. Ismételtelen, leltárakba és osztálylevelekbe foglalt könyvjegyzékek igazolják, hogy a lakosság életében a könyv szerepe jelentősen megnőtt, a bibliofília már nemcsak az értelmiségieknél, hanem az értelmiségi foglalatosságoktól távolabb álló polgári rétegekben is meggyökerezett. Az örökhatyók között Enyedi Péter pap és Mihály deák nótárius mellett megtaláljuk Barát/Münich Sebestyén vagy az irodalompártoló Vicei Máté városi elöljárók nevét is. De jelen vannak ötvös-, varga-, szappanfőző-, asztalosmesterséget űzők és kereskedéssel foglalkozó árus emberek is.

A szerző a fejezet utolsó tanulmányában, egy nagyobb időbeli ugrással, a kolozsvári zsidóság emancipációt követő első fél évszázadának a történetét vizsgálja. Egy meghatározott forráscsoport, a városi közgyűlési jegyzőkönyvek adataival bővíti a kolozsvári zsidóságról, annak a város közügyeiben, társadalmi, gazdasági életében szerepet vállalt képviselőiről alkotott képünket.

Ha az első fejezet írásai főként az erdélyi fejedelemség korát és a „civitas primaria” – Kolozsvár térségét ölelik fel, a soron következő rész Erdély 18. századi, Habsburg-irányítás alatti időszakát tárgyalja. A „hosszú” 18. század erdélyi történéseit, a bécsi központi kormányzat katonai, vallási, gazdaságpolitikai törekvéseit elemezve nyilvánvalóvá válik, hogy az abszolutizmus bevezetésével az erdélyi politikai kezdeményezések éppen úgy, mint a kormányzati intézményrendszer a központi szándék puszta alárendeltjeivé váltak. Annak ellenére, hogy az osztrák uralom az oktatás fellendítésével, nagy építkezéseivel, a tudomány fejlesztésével művelődési, szellemi téren előrelépést jelentett a fejlettebb nyugat irányába, a helyi kezdeményezéseket mégis jórészt elfojtotta. Nem biztosította az országrészbe áramló hatások itteni állapotoknak megfelelő meghonosodását. Mindezek eredményeképpen a 18. századi erdélyi magyarság szerepvállalásáról elmondja, hogy a sok megpróbáltatáson átment erdélyi társadalom egy, a 17. századtól lényegesen különböző, új szemlélet kifejezőjeként jelentkezett. Immár nem az egész magyar nemzet eszméjében látták a megoldás kulcsát, hanem a provincia keretei között, az erdélyi társadalom szűkebb lehetőségeire alapozva keresték a fennmaradás útját.

A kötet utolsó fejezetének forrásközlései az elsődleges történeti információval hozzák közvetlen kapcsolatba az olvasót. Az oklevelek és az elbeszélő források határeseteként számon tartott tudósító/eseményközlő levelek közvetlen és eleven stílusukkal, az eseményeket személyesen átélt résztvevőktől származó információikkal

nagyszerűen szemléltetik a jelentéktelenebbnek tűnő forrásokba foglalt hatalmas adatanyagot. A friss élményekkel felvértezett tudósítók pontosabban tájékoztatnak a történekről, mentesek a visszaemlékezések során akaratlanul becsúsuló torzításoktól, ferdtítésektől, hiányoktól. Az 1596-os mezőkeresztesi csatáról szóló két híradás a 16. század végi városok közötti kölcsönös segélynyújtásnak, együttműködésnek sokatmondó példája. Az első levélben Debrecen város tudatja Kolozsvár tanácsával a török elleni kezdeti sikereket, míg a kolozsvári jegyző, Dióssy Gergely által megfogalmazott második közlés Beszterce város tanácsát világosítja fel a csata szomorú kimeneteléről és buzdítja az esetleges további teendőkre való felkészülésre. Az 1798-ban lezajlott kolozsvári tűzvésztrészt részletező három forrás pedig jól szemlélteti, hogy egy múltbeli esemény több szemszögből való megvilágítása által lehetővé válik annak helyesebb utólagos értékelése. Míg báró Apor József édesanyjához és Lázár István gróf Gyulay Istvánhoz juttatott levelei a korabeli emlékiratokhoz hasonló életes formában, bő részletességgel adnak számot a történekről, addig az Erdélyi Főkormányzó törvényhatóságokhoz címzett, a tűzvész károsultjainak megsegítésére buzdító körlevele a hivatalos iratok összegző, pontos, de mégsem teljesen érzelmentes stílusában tükrözi a történeteket.

A fejezetet és egyben a kötetet záró írásból a reformkori Szatmár vármegye művelődési viszonyairól alkothunk képet. A vármegyei levéltár költöztetését megelőzően, 1829-ben a vármegyei közgyűlés bizottságot küldött ki az intézmény állapotának feltérképezésére. A tevékenységükről szóló végső jelentéshez kapcsolódó két melléklet közül a vármegyei könyvtár állományát tartalmazó teljes egészében megtaláljuk a tanulmányban, a könyvtár kialakulásának részletezésével párhuzamosan. A Barsi Lenché István levéltárnok által összeállított könyvlista vallási, irodalmi, nyelvtani, földrajzi, történelmi témájú könyvei mellett törvénytárakat, országos végzéseket tartalmazó köteteket is szép számmal tartalmaz, de nem hiányoznak a szakácskönyvek, verses alkotások, anekdotás könyvecskék sem. A lajstrom segítségével képet alkothunk egy reformkori vármegyei könyvtárról.

Az írások elsőként más-más helyen, különböző alkalmakkor jelentek meg. Egy kötetben történő közreadásuk azonban még jobban kidomborítja mondanivalójukat. Egymással kölcsönhatásban, egymás kiegészítőjeként világítanak rá Erdély utóbbi öt évszázadi változó történelmének esetenként színesebb, máskor szürkébb világára.

Az adatok közötti gyorsabb és hatékonyabb tájékozódás elősegítésére talán indokolt lett volna a rövidítés-jegyzék és a tanulmányok eredeti megjelenési helyét jelölő részek mellé egy mutatót is csatolni. Ez azonban mit sem változtat a szemléletében, tartalmában és szerkezetében egyébként kifogástalan kötet anyagán.

A könyv érdeme, hogy számos, eddig még egyáltalán vagy csak nagyon kevésbé kutatott területen mozogva a szerző ugyanannyi további kutatási irányt jelöl ki, újabb szükséges vizsgálódásra s a forrásokban való nélkülözhetetlen elmélyülésre hívja fel a figyelmet.

Pakó László

Frustra vivit qui nemini prodest

Horn Ildikó: Báthory András. Bp. 2002. 262 lap

„Hiába él, ki nincs mások hasznára” – ezt a mondást írta Báthory István unokaöccse, András (1562/1563–1599) könyveibe, amikor pártfogoltja megkezdte tanulmányait a pultuski jezsuita kollégiumban. A király a latin mondást nem csupán hasznos útravalóul szánta, hanem szellemében irányította Báthory András nevelését, egyaránt alkalmazva saját ambiciózus tervei megvalósítására, családjá hírnevének növelésére, a lengyel korona, a katolikus vallás és nem utolsósorban Erdély szerepének megerősítésére. Nagybátyja szigorú ellenőrzése alatt Báthory András huszonegyedik életévére Lengyelország bíborosaként Európa egyik meghatározó személyiségévé vált, akire családja és műveltsége okán tisztelettel tekintettek a kortársai.

A modern erdélyi és magyar történetírás, a lengyel ellentétben, a bíboros történelmi szerepét hosszú időn keresztül nem sok figyelemre méltatta. Ez a jelenség sok mindennel magyarázható, tény azonban, hogy számos, a korszakkal foglalkozó mű csupán érintőlegesen tárgyalja Báthory András szerepét. A szabályszerűséget erősítő kivétel Veress Endre munkássága. A neves történetszakértő már elsőéves kolozsvári egyetemi hallgatóként lekötötte a Báthory-kor történetét, és saját bevallása szerint, amikor Báthory Andrásról írt dolgozatával pályadíjat nyert, elhatározta, hogy a bíboros életéről monográfiát ír. Tanára, Szádeczky Lajos támogatásával állami ösztöndíjasként lehetősége nyílt arra, hogy Európa különböző levéltáraitán kiadását tűzze ki célul. Báthory András életrajzából egyetlen fejezet készült el, amely Báthory István lengyelországi és erdélyi uralkodásáról írt munkájában kapott helyet (Veress Endre: *Báthory István király. [Terror Hostium.]* Bp. 1937). A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában őrzött kéziratái és forrásgyűjteményei ösztönzően hatottak a nyomába szegődő fiatal kutatókra. Példájára az utóbbi évtizedekben számos, a Báthory-korral foglalkozó tanulmány, disszertáció született. Több mint száz év elteltével Veress Endre álma is valóra vált. Horn Ildikó tollából megszületett a Báthory András-monográfia, nem véletlenül éppen a neves történész emlékének ajánlva.

Horn Ildikó minden szempontból kemény fába vágta fejszéjét. A halogatás és várokozás egyre magasabba emelte a mércét. Amíg a tizenöt éves háború időszakának epizódjairól számos egymást kiegészítő munka született, addig Báthory András korszerű méltatása tovább váratott magára. Ez egyrészt nem tette lehetővé, hogy a szerző már megjelent művekre alapozzon, másrészt igen nagy mennyiségű adat feldolgozását kellett vállalnia úgy, hogy az életrajz szempontjai ne szoruljanak a háttérbe. Ugyanakkor műfajilag sem könnyű feladat egy biográfia elkészítése. „Egy személyiség fejlődése, hatása a történelem

alakulására sokkal összetettebb probléma annál, hogy véletlenszerűen fennmaradt információk alapján pontosan rekonstruálni lehessen” (Bartók István: *A gyulaféhevári fejedelmi udvar és az ifjú Báthory Zsigmond. = Magyar reneszánsz udvari kultúra.* Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1987. 154). Éppen az esetlegesség miatt Pierre Bourdieu szociológus szerint a történelmi életrajzírás legnagyobb buktatója a „biográfiai illúzió”. A szerző túlzott elfoglaltsággal egy történelmi személyt jóra predestinált balladai hőssé léptet elő, és elsősorban bukásának külső okait keresi, miközben elsődleges céljáról, a történelmi személyiség mögött megbúvó emberről megfeledkezik (Bourdieu, Pierre: *„L'illusion biographique.” = Uő: Raisons pratiques sur la théorie de l'action.* Páris 1994. 84–89).

Történelmi életrajzok tekintetében nem csupán a magyar történetírásban mutatkoznak hiányosságok, más nevesebb nyugat-európai iskolák sem gyakorolták a múlt feltárásának ezt a műfaját. Bármennyire meglepő, a párizsi École des Annales és a londoni Past and Present folyóirat köré tömörülő, újszerű történetírást gyakorló kutatók – akik szakmai hitvallásuk szerint emberközelibb történetírássra törekednek – sem szorgalmazták monográfiák kiadását. Pontosabban 1996-ig, amikor tízéves kutatómunka után, szakítva az Annales iskola hagyományával, Jacques Le Goff megjelentette Franciaország egyetlen kanonizált királyáról, IX. Lajosról írt biográfiáját (Le Goff, Jacques: *Saint Louis.* Paris 1996). Ezzel a munkával új fejezet kezdődött ebben a műfajban.

A magyar történelmi életrajzírás a 19. század utolsó évtizedeiben gyökerezik, amikor a Magyar Történelmi Életrajzok (szerk. Szilágyi Sándor, majd dr. Dézsi Lajos. Bp. 1885–1912) sorozat szakítva a hagyományokkal történelmünk nagyjain keresztül próbálta megszerettetni a történelmet. A sorozatban megjelent néhány, a kolozsvári egyetem tanárai által írt erdélyi történelmi személyiség portréja is. A háború kitörése a sorozat végét jelentette. 1940-ig senki nem gondolt arra, hogy újraindítsa. Ekkor a Franklin Társulat Szekfű Gyulát kérte fel történelmi életrajzi kötetek szerkesztésére. A vállalkozás ismét tiszavirág-életűnek bizonyult, egyetlen mű kiadása valósult meg. Benda Kálmán Bocskai István-monográfiája sikert aratott ugyan a nagyközönség körében, de a háborús viszonyok miatt a sajtó nem méltatta. Erre később, 1945-ben került sor, akkor viszont osztályellenesnek minősítették, és terjesztését is betiltották. Ezt követően a marxista történetírás szempontjai ellehetlenítették a műfaját. A hetvenes években indult Magyar História (szerk. Heckenast Gusztáv) sorozat eredetileg ugyan életrajzi monográfiák kiadását is megcélozta, kötetek között mégsem található biográfia. Nehéz volt olyan történelmi személyiséget találni, akinek tetteiben vagy csupán származásában a rendszer cenzúrája ne talált volna valami kifogásolhatót. A rendszerváltozás után, 1993-ban a Századvég Kiadó Századvégi monográfiák (szerk. Gyurgyák János) című sorozatának első köteteként Benda Kálmán művének má-

sodik kiadása látott napvilágot. A millennium évében az Új Mandátum Könyvkiadó ragadta meg az elejtett fonalat. Horn Ildikó Báthory András életútját végigkövető írása 2002-ben jelent meg a kiadó Post Scriptum (szerk. Szilárd Gabriella) sorozatának harmadik köteteként.

A rövid prólógus a történelmi tények feltárásán túl érdekes fordulatokat, kulisszatitkokat és anekdotákat is ígér az olvasónak. Mindez többéves levéltári kutatómunka eredménye, melynek során Horn Ildikó Európa különböző levéltáraiból és gyűjteményeiből sok és sokfajta forrást használt ahhoz, hogy az általa feldolgozott történetekre magyarázatot és körülményeiknek valós hátteret találjon.

Családtörténeti áttekintéssel indul a mű, amely azonban túllép a pusztá genealógiai ismertetésen, és betekintést nyújt az aktuális politikai és hatalmi viszonyokba, a fontosabb családok rokoni kötelékeibe, mi több, azok házassági stratégiájába. Horn Ildikó nem követi el azt a hibát, hogy a korábbi irodalom eredményeit ad verbum beépítse munkájába, hanem arra alapozva újabb nézőpontokat választ, és sikeresen egészíti ki a Báthoryakkal kapcsolatos korábbi családtörténeti írásokat.

A somlyói Báthory család felemelkedése nem véletlenül fonódik szorosan össze az Erdélyi Fejedelemség megalakulásával. A fejedelmi kancellária a királyi kancellária ügyrendjét követte és folytatta. A rendszer átültetői tulajdonképpen olyan személyek voltak, akik maguk is szerepet vállaltak a királyi államigazgatásban, vagy családjuk, illetve familiárisaik révén támogatták azt. A Mohács előtti magyar közjog intézményeinek Erdélyben nem volt hagyománya, ezért nem alakulhatott ki egy olyan politikusi elit, amelyik az új kihívásoknak megfelelt volna. Ezt a feladatot a Martinuzzi (Fráter) György és Izabella kíséretében Erdélybe érkezett idegen és magyar hivatalnokok látták el, akik csakhamar felismerték egy öntudatos politikusi réteg kinevelésének szükségességét. A hódoltsági területekről Erdélybe menekült s gyakorlatilag vagyontalanná vált nemesi családok második nemzedékéből vált ki az a csoport, akik számára a tisztségviselői karrier a felemelkedésük egyetlen lehetőségét jelentette. Ilyen viszonyok között a somlyói Báthoryak szerepe is felértékelődött. Az ecsedi Báthoryak, a Thurzó család, valamint Nádasdy Tamás személye olyan támogatottságot biztosított számukra, ami aktív politikálásukhoz megnyitotta a lehetőségeket. Nádasdy pártfogoltjaként az ifjú Báthory István Izabella udvarába került, ahol alkalma nyílt arra, hogy megismerkedjen a feltörekvő elit tagjaival, másrészt azokkal a lengyel kismemesekkel, akik éppen ilyenfajta szerepvállalás révén emelkedtek fel. Látta a rendszer előnyeit, hátrányait is. Lengyelországi berendezkedésénél az erdélyi fejedelmi udvart modellnek tekintette.

A krakkói magyar kancellária tagjai között ott találjuk Báthory egykori padovai tanuló társai közül a Szlavóniából a Maros mentére áttelepült Kovacsóczy Farkast, aki Sulyok Imre halála után Erdély kancellári tisztjét töltötte be (1578–1594). Báthory István titkáráként került Krakkóba Gyulai Pál, aki 1586-tól Báthory Zsigmond tanácsosaként működött 1591-ig. A régebbi

Báthory-hívek közül a lengyel udvar állandó vendége volt Berzeviczy Márton, akinek oroszulnőrsége volt István lengyel királlyá választásában, Kendy Péter és Wesselényi Ferenc, akik meghatározó szerepet vállaltak az erdélyi politikában is. Báthory lengyelországi hívei között találjuk egykori itthoni ellenfelét, Bekes Gáspárt is. Ami azonban a krakkói udvar összetételénél is fontosabb, arra Horn Ildikó a lengyel szakirodalom és sajtó, a Jagelló-könyvtár kéziratárában folytatott vizsgálódásainak eredményeire alapozva hívja fel a figyelmünket. Báthory István figyelme egyrészt a trónutódlás kérdéseire, másrészt az erdélyi ellenreformáció megteremtésére irányult.

Saját utód hiányában a trónutódlást családon belül szerette volna biztosítani valamelyik unokaöccse révén. A lengyel közjog nem tette lehetővé, hogy a király megnevezze utódját, mert az súlyosan sértené volna a lengyel nemességnek az *Articuli Henricianiba* (1571) foglalt szabad választójogát. Ezért úgy döntött, hogy utódját ő maga nevelteti és fogadtatja el a lengyel nemességgel.

Báthory András bátyjával, Boldizsárral nagyon fiatalon került Báthory István krakkói udvarába (1578). Boldizsár hadviseléshez való vonzódása, Andrásnak a szellemi munkához való hajlama eltérő pályára állította a testvéreket. Báthory Andrást a király a pultuski jezsuitákra bízta. Báthory István fennmaradt számadásai lehetővé teszik, hogy András neveltetéséről teljes képet alkossunk. Ezen túl Horn Ildikó kiváló elemzőképességével betekintést nyújt a reformációellenes kampányáról, de modern pedagógiai módszereiről is híres szerzetesrend hatalmi játékaiba és intrikáiba is. Amint a könyvből kiderül, Pultusk több, mint kollégium, valóságos hittérítő műhely volt, ahol tehetséges protestáns fiatalokból ellenreformációs szónokokat neveltek. Elsősorban Caligari pápai nuncius érdeme, hogy a kollégiumban tanuló protestáns fiatalok körében a „koránál fiatalabbnak látszó, csendes, szerény, alkalmazkodni képes” Báthory András példaképpé vált. Az elsődleges cél az volt, hogy az itt katolikus hitre tért, majd külföldi egyetemre kiküldött fiatal emberek hazatérve az erdélyi misszió vezető egyéniségeivé legyenek. A tehetséges tanuló társak között fellelhető Forgách Ferenc neve, aki Pultusk után látványos körülmények között Loretóban lett katolikussá, majd ezt követően Padovában folytatta egyetemi tanulmányait. Egyházi karrierjének csúcspontját esztergomi érseki kinevezése jelentette 1607-ben. Padovában fejezte be tanulmányait Cserényi Mihály is, aki *História az perzsiai monarchiabeli fejedelmekről* című munkájával került be az erdélyi humanista írók társaságába. Báthory András pultuski környezetéből ment Itáliába Báthory Zsigmond későbbi két udvari tanácsosa, Bodoni István és Jósika István is. Horn Ildikó hangzatos nevekből összeállított névsora Báthory István és a lengyel jezsuiták igen jó együttműködését igazolja. A király és a pátterek azonban a legnagyobb figyelmet az unokaöcs fejlődésének szentelték.

Báthory András nagybátyja támogatásával látványosan haladt előre az egyházi ranglétrán. A tizenkét lengyel püspökség rangsorában a nyolcadik helyet elfoglaló Warmia kanonokja, majd Kromer püspök halálát követően, 1583-ban püspöke lett, 1584. június 4-én pedig bíbo-

rosi kalapját is átvehette. Báthory András a pápai kinevezést második vatikáni látogatása során kapta meg. Két római úttjáról Reszka apát útinaplója és a krakkói udvar számadásai alapján Horn Ildikó történetírásunkban egyedülálló kultúrtörténeti csemegét kínál. A teljes útirány mellett a kíséret tagjairól, az útipoggyász költségeiről, a protokolláris ajándékokról is tudomást szerzünk. „A bíborosi cím elnyeréséhez világi hívságokra van szükség, befolyásokra, kapcsolatokra, pénzre” – ezért András vatikáni bemutatkozásait napokra lebontva előre gondosan megtervezték. Részben azért, hogy az ifjú főpap megfeleljen az etikett-szabályoknak, és a pápai kúrián kívül más befolyásos személyiségek is megismerhessék, részben pedig azért, hogy a zsúfolt napirend elvonja figyelmét az Örök Város csábításaitól. Báthory Andrást nagybátyja a visszaállítandó gyulafehérvári püspökség élére tervezte állítani, de nem mondott le arról sem, hogy ha szükséges, világi feladatokkal lássa el.

Lengyelország új bíborosának karrierje azonban a király váratlan halálával (1586. december 12.) megtorpant. A trónutódlás vizsgálataiban nemegyszer rágalom, alaptalan vádaskodások érték, melyeket Jan Zamoyski lengyel kancellár támogatásával időlegesen sikerült ugyan semlegesítenie, de nyilvánvalóvá vált, hogy az amúgy is megosztott lengyel nemesség támogatásából sokat veszített.

Zamoyski kora egyik legtehetségesebb politikusa volt, akinek érdemeit Báthory István korán felismerte. Nevével és személyiségével többször találkozunk Horn Ildikó könyvében, amely képet rajzol az igen bonyolult lengyel politikai életről is. A kancellár politikai jelentősége az interregnumot bemutató részben mutatkozik meg igazán, ezt megelőzően és ezt követően talán igazságtalannul háttérbe szorul. Báthory Grizeldisszel kötött házassága és a mesébe illő esküvő, amit Horn Ildikó joggal szánt könyve egyik kuriózumának, elhomályosítja államférfiúi méltatását. Valójában mindkét Báthory mellett a legfontosabb döntéshozó volt. A király halála után meghatározó szerepet játszott Báthory András karrierjében. A bíboros, miután alulmaradt a krakkói püspökségért folytatott harcban, figyelmét Erdély közügyei felé fordította. Lengyel rokona ekkor sem pártolt el tőle.

Erdély 16. századi közéletét tulajdonképpen két elit vezette: egyrészt a külföldi egyetemeken tudatosan kinevelt hivatalnokok, másrészt a nem kevésbé ambiciózus, feltörekvő katonai vezetők. Egy erőskezü fejedelem a kancellár és a mögé felsorakozó tanács, illetve a váradi kapitány közötti ellentéteket hatásosan kiegyenlíthette volna. Báthory Zsigmond viszont nem volt az a vezető egyéniség, aki megfékezhetné az ilyen viszályokat. Ingtag természete mellett a neveltetésében tapasztalt hiányosságok vagy éppen túlkapások is döntően befolyásolták kormányzását. Horn Ildikó Zsigmond taníttatására külön nem tér ki, de itt érdemes néhány részletet felemlítenünk. Zsigmond katolikus neveltetése nem volt könnyen megoldható feladat. Az 1566-os tordai országgyűlés határozata értelmében Erdély területén idegen katolikus papok nem telepedhettek le. Ennek következtében egy évtized alatt annyira elapadt a papok száma, hogy amikor

Báthory István az erdélyi missziót és unokaöccse, Zsigmond neveltetését megszervezte, kizárólag csak idegekre támaszkodhatott. Horn Ildikó a lengyelországi Jézus Társaság bemutatása kapcsán igen plasztikusan úgy fogalmaz, hogy a legnagyobb nehézség a jól képzett idegen papok megnyerése volt, mert ők Lengyelországot a kereszténység perifériájának, „eretnekek torkának” tartották. Elképzelhetjük, hogyan vélekedhettek a török fennhatóság alatt álló, protestáns Erdélyről. Zsigmond tanítását Leleszi Jánosra bízták, aki Nagyszombatban lett rendtag, majd Cseh- és Németországban végezte felsőfokú tanulmányait, Gyulafehérvárra pedig a bécsi udvarból került. Legnagyobb hibája az volt, hogy nem tudta reálisan felmérni az erdélyi vallási viszonyokat, valamint a katolikus propaganda korlátait. Joannes Paulus Campano atya, akiről elmondható, hogy az erdélyi misszió Erzsébet volt, elítélte Leleszi agresszív propagandáját. A páter nem csupán a protestáns többségű fejedelmi tanács ellen-szenvét váltotta ki, hanem komoly összetűzésbe került a kálvinista hitében ugyanannyira eltökélt Bocskai Erzsébettel, Zsigmond édesanyjával. Amit nappal a scholában Zsigmond megtanult, azt este édesanyja próbálta meg fejéből kitörölni. Ilyen környezetben a kamaszkorú Zsigmondnak volt alkalma eltanulni a cselszövést, a köpönyegforgatást, a pártoskodást. Egyetlen dologra, az uralkodás tudományára felejtették el felkészíteni.

Horn Ildikó külön kitér Antonio Possevino *Transilvanica* címmel 1583-ban írt művének vatikáni fogadtatására. A kúria cenzora Possevino elmarasztalta, művét az ördög művének nevezte. Pedig a jezsuita páter, aki a kolozsvári kollégium ügyében járt Erdélyben, csak abban hibázott, hogy művében valós képet rajzolt a rend erdélyi tevékenységéről. A pultuski és a gyulafehérvári jezsuiták egyaránt gyors és látványos térítést tűztek ki célul. Amit viszont Pultuski ügyes taktikával, okosan megválasztott célpontokkal véghez is vittek, azt Erdélyben zajos, erőszakos agitációval próbálták elérni, igen nagy energiát fektetve befolyásos protestáns emberek térítésére, miközben megfedkeztek egy szélesebb támogatói bázis kialakításáról. Nem tartották távol magukat a politikától sem, ami végül 1588-as kitiltásuk fő oka lett. A megyesi országgyűlésen Báthory András, akinek jelenlétében bízták a jezsuiták, nem jelent meg. Horn Ildikó a bíboros távollmaradására új magyarázatot talált, mely szerint a bíboros nem is kívánta megakadályozni a jezsuiták kitiltását, mert ekkor már a ferencesekben látta az erdélyi ellenreformáció úttörőit.

A megyesi országgyűlésen a rendek a Jézus Társaság kitiltását Zsigmond nagykorúsításának feltételül szabták meg. A megszületett határozat Zsigmond kezébe korlátlan hatalmat adott, és lehetőséget is arra, hogy valamelyik párt befolyása alá kerüljön. Ami meg is történt az 1591-es diéta újabb, a közvéleményt megosztó határozatával. Elrendelték, hogy országos ügyekben a fejedelem tanácsurainak megkérdése nélkül és azok határozata ellen semmit ne tehessen. Egyértelmű, hogy a politikai elit javát képező 11 tanácsos kezében összpontosult a hatalom. Ez még inkább elmélyítette a belső ellentéteket. A katonapártnak Bocskai István vezetésével végül sikerült

meggyőznie a fejedelmet, hogy a Kovacsóczy–Kendy-kört 1594 augusztusában felszámolja. A tizenöt hivatalnok-főúr kivégzésével Erdélyt pótolhatatlan szellemi veszteség érte, ami számos negatív következményt vont maga után. Horn Ildikó könyvének epilógusában a véres leszámolásra utalva találoan fogalmazott. „Az a kő, amelyet Báthory Zsigmond 1594. augusztus 28-án elhajított, valóságos görgeteget indított el, amely a térség számos politikáját elsodorja.”

A kivégzett főurakra utólag a törökpárti jelzőt aggatták, és ez a nézet toposzává lett történetírásunknak. Horn Ildikó ezt a toposzt kísérli meg módosítani úgy, hogy Kovacsóczy Farkas, Báthory Boldizsár és Iffjú János törökellenes országgyűlési felszólalásaira is kitér. El kell ismernünk, hogy a „törökpártiság” talán túlmutat a valós helyzetet, és inkább a kivégzések utáni mesterségesen kialakított képet tükrözi, arról viszont semmiképpen sem szabad megfeledkezni, hogy Kovacsóczyék és a rendek valóban törökorientált politikát szorgalmaztak. Józanul belátták, hogy Erdély három nagyhatalom gyűrűjében olyan zászló alá kell hogy felsorakozzék, amelyik nagyobb mozgásteret biztosít számára. Lepantó (1571) után az Oszmán Birodalom erejéből sokat veszített, Perzsia pedig elvonta figyelmét az európai porondról. Ilyen helyzetben a rendek indokolatlannak tartották a laza kötöttségi rendszer és a béke felmondását. A történelem őket igazolta. Kovacsóczyék egyetlen törökellenes felszólalásukból azonban hiba lenne radikális politikai fordulatra következtetni.

Szintén egy már-már előítéletté alakult történeti nézetet próbál lebontani Horn Ildikó Báthory András rövid fejedelemségének bemutatásakor. Kortársai, Illésházy István nádor és Szamosközy István egyaránt elismeréssel szóltak a kardinális szellemi képességeiről, az állam vezetésére azonban alkalmatlannak találták. Ez a jellemzés gyökeresedett meg a szakirodalomban. A Báthory Zsigmond és András közti szerepcserére és a hatalom átjátszására már korábban fényt derített a szakma. Horn Ildikó a Zamoyski-levelezés és András Zsigmondhoz intézett, eddig ismeretlen levelei nyomán a megegyezés hátterére és előkészítésére a következőképp világít rá: „a fejedelmi hatalom átadása teljes mértékben Zsigmond elképzelései és nem András javaslatai szerint történt.” A kijelentés némi óvatosságra int. Látszólag teljes személycserében egyeztek meg az unokatestvérek; Zsigmond a bíboros helysbergi kastélyában rendezkedett be, András pedig Erdély fejedelme lett. Valójában Báthory András és Zamoyski ügyes taktikai játékáról lehet itt szó, akik elhitették Zsigmonddal, hogy a helycsere saját elképzelései szerint történik, és ezáltal éppen a Habsburg ellentábor hasonló húzását előzték meg. Zsigmond lengyel bíborosi kinevezése utópia volt. Emlékezzünk csak vissza Báthory Andrásnak a Horn Ildikó által részletesen bemutatott bíborosi kinevezésére. András támogatva a lengyel király, a lengyel nemesség többsége, a teljes jezsuita rend, látványos karriert mutathatott fel és, ami legfonto-

sabb, kinevezésének záloga volt Lengyelország belépése a törökellenes koalícióba. Zsigmond hasonló garanciákat nem tudott felmutatni. A hivatalban levő VIII. Kelemen pápa pedig éppen Habsburg támogatással nyerte el a pápai tiarát, pártfogói pedig mindent megtettek a Báthoryak lengyelországi pozíciójának gyengítéséért. Giorgio Tomasi a *La Bathoreaban* utólag elismeri, hogy Andrásnak feltehetően szándékában sem volt bíborosi címéről lemondani.

Jan Zamoyski szerepe a hatalomátvétel után is érzékelhető. Andrásnak szüksége volt a tanácsaira, mert gyakorlatilag politikai támogatottság nélkül kezdett kormányozni. A helyzet fonákságát Horn Ildikó nagyszerűen felismeri. András közvetlen közelében olyan emberek tevékenykedtek, akik az 1594-es leszámolások utáni száműzetésükből tértek vissza Erdélybe, és olyan hivatalnokgarnitúrát váltottak fel, amely éppen az ő elkobzott birtokaikból gazdagodott meg. Nem véletlen tehát, hogy Báthory András rövid uralkodása alatt a lengyel politika érdekei érvényesülnek.

Horn Ildikó, aki végig éberrel figyelt a biográfiai illúzió csapdáira, itt részrehajlónak tűnik. A Mihály havasalföldi vajda támadása elleni mozgósítást nem feltétlenül a vajda hűségében végsőkig bízó Báthory András jóhiszeműsége, hanem inkább az államvezetésben való tapasztalatlansága késleltette. A havasalföldi kémjelentések ugyanis előre jelezték a veszélyt, és nem valószínű, hogy azokat a fejedelem és tanácsosai figyelmen kívül hagyták volna. Sokkal inkább a tanácstalanság, Erdély politikai és katonai szétziláltsága s a Krakko meg Gyulafehérvár közötti lassú hírcsere késleltethette a megfelelő intézkedéseket.

Kornis Gáspár Sellenberk mellett Mihály vajda csapataival szemben csatát veszített. Az ütközet semmiképp sem tekinthető eldöntetlennek, ahogyan Horn Ildikó véli, hiszen a fejedelem és kísérete menekülni kényszerült, s Csíkszentdomokos határában a felbujtott székelyek 1599. november 3-án a bíborost elfogták és megölték. Színes alakja a történelemben elhalványult, emlékét a néphagyomány örökölte évszázadokon át.

Horn Ildikó könyvében pozitívista módszerességgel követi a modern történetírás követelményeit. Kritikus szemmel figyel a tudatosan bontja le azokat a köztudatban élő legendákat és magyarázatokat, amelyeket nem igazol kellő bizonyíték, de ugyanakkor arra is törekszik, hogy legendába illő történetekkel gördítse előre a narrációt. Az olvasó kedvére tallózhat politika-, művelődés-, család-, jog- és mentalitástörténeti részletek között. Színes és sokrétű olvasmány ez, nagyon sok adattal, melyet a szerző célkitűzéseinek megfelelően tart kézben és elkerüli, hogy olvasói az információözön súlya alatt elveszítsék érdeklődésüket. Hiteles jellem- és korrajz ötvözetének kiváló példáját tárja elénk, a fejedelmi Erdély történetének egy mindeddig homályban maradt fejezetét világítva meg.

Flóra Ágnes

A székelység történetéről

A középkori székelység. Krónikák és oklevelek a középkori székelyekről.

A szövegeket válogatta, a kíséző tanulmányokat és a jegyzeteket írta Kordé Zoltán. Múltunk könyvek. Sorozatszerkesztő Bárdi Nándor. Csíkszereda 2001. 320 lap

A székelység történetének kutatása mindig különös érdeklődésre tarthat számot a szűkebb szakma művelői és a nagyközönség soraiban egyaránt. Az utóbbi években a székelység története újra a kutatás fókuszába került, és öröndetesen több olyan kiadvány és értekezés is megjelent, mely a szélesebb olvasóközönség részére is hozzáférhetővé teszi a legújabb kutatások eredményeit, valamint újabb forrásokat tár fel és von be a kutatás látókörébe. A most ismertetésre kerülő kiadvány is ezek sorát gazdagítja. Kordé Zoltán szegedi történezt a székelység középkori történetének egyik szakavatott kutatójaként tartjuk számon, aki már korábban is számos tanulmányában foglalkozott a téma különböző vetületeivel. (Jelentősebb írásai: *A székelykérdés története*. Múzeumi Füzetek 4. Székelyudvarhely 1991; *A székelyek a XII. századi elbeszélő forrásokban*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominata. Acta Historica XCII/1991. 17–24; *Károly Róbert székely ispánjai. Adalékok az I. Károly alatti arisztokrácia történetéhez*. Uo. CIX/1999. 21–31; *A székely eredetkérdés az újabb kutatások tükrében*. Aetas 1993/3. 21–39; *Gondolatok a székely eredetkérdésről*. Uo. 1997/2–3. 7–31. stb.) A kiadvány célja, „hogymaguknak a kútfőknek a segítségével adjon a lehetősegekhez képest minél sokrétűbb képet a székely eredetkérdésről, a sok sajátosságot magán viselő középkori politikai, társadalmi berendezkedésről, a jogszokásokról, s némi bepillantást engedjen az egyházi viszonyokba és a mindennapi életbe is” (6.) elsősorban a latin nyelvet nem ismerő érdeklődők számára. Ennek megfelelően Kordé hat nagyobb témakör: az eredetkérdés; a hadakozó székelység; megtelepülés, székek, birtokviszonyok és mezővárosi fejlődés; társadalmi berendezkedés, szokásjog, tisztviselés; adózás, társadalmi feszültségek; egyházi viszonyok, illetőleg az ezekhez kapcsolódó – az általa legfontosabbnak ítélt – források segítségével tekintti át a székelység középkori történetét. Minden egyes fejezet rövid, néhány oldalas bevezetéssel kezdődik, amelyben Kordé felvázolja a bemutatásra kerülő témakört, és amelyet maguk a források követnek. E bevezetések pontosan tájékoztatnak a forrásokban fellelhető adatok felől, de nem céljuk, hogy teljes mértékben kiaknázzák azokat, hanem elsősorban az olvasó számára igyekeznek megteremteni azt a történelmi és fogalmi háttérrel, mely közérthetőbbé teszi a szövegeket.

Míthogy Kordé a székelység középkori történetének felső kronológiai határát a székely társadalom történetében mélyreható változásokat hozó 1562. évi felkelésben állapítja meg (6.), a források számottevő részét e dátum előtti időszakból közli, azonban bevett a későbbiekben keletkezett olyan forrásanyagot is, mely alapvető fontosságú ismereteket tartalmaz a középkori viszonyokra vonatkozóan, pl. részleteket Szamosközy István

Erdély története (8. és 61. szemelvény) és Antonio Possevino *Transilvania* (60. szemelvény) című munkáiból. A közölt szövegek mindegyike napvilágot látott már korábban is különböző kiadványokban. Kordé az okleveles anyagot többnyire a *Székely Oklevéltár* (Szerk. Szabó Károly–Szádeczky Lajos–Barabás Samu. I–VIII. Kvár–Bp. 1872–1934), *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (Szerk. Zimmermann, Franz–Werner, Carl–Gündisch, Gustav. I–VII. Hermannstadt–Buk. 1892–1991) és az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (Szerk. Szilágyi Sándor. I–XXI. Bp. 1875–1898) megfelelő kötetéből vette át, az elbeszélő forrásokat pedig a mérvadóknak számító kiadásokból (pl. a 2, 3. és 9. szemelvények: Szentpétery Imre: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. I–II. Bp. 1937–1938). A kötet súlyai összehasonlíthatatlanul nagyobb lett volna akkor, ha Kordé – noha bevallottan nem ez volt a célja – a kutatás előtt eddig ismeretlen vagy legalábbis közöletlen történeti forrásokat is bevont volna a vizsgálódásba. A kiadvány jelentősége tehát nem az új források feltárásában rejlik, hanem abban, hogy a szélesebb olvasóközönség számára magyar nyelven teszi hozzáférhetővé a történészek által már régóta használt – és a történeti kutatásba beépült – legfontosabb kútfőket, és e tekintetben tényleg hiánypótlónak minősül. Azt azonban hangsúlyozni szeretnénk, hogy a legkörültekintőbb fordítás sem pótolhatja az eredeti szövegeket, illetőleg nem elégítheti ki az igényes és teljességre törekvő kutatást és korszerű forráskiadást.

Az okleveles források élén az általános gyakorlat szerint rövid regeszta áll, az elbeszélő forrásokat pedig a szerzőről és magáról a műről tájékoztató szövegek vezetik be. Ezeket mindkét esetben a korábbi kiadás, az illető szöveg fordítójának a megjelölése, valamint maga a forrás magyar nyelvű fordítása követi jegyzetanyaggal ellátva ott, ahol Kordé szükségesnek látta. A források a már említett témakörök szerint csoportosítva kerülnek bemutatásra, és csak ezen belül érvényesül az időrend. E célkitűzését Kordé rendhagyó módon csak az egyes, több témakör szempontjából is fontos forrásszövegek egységének megbontása árán valósíthatta meg, ami zavaró lehet azok számára, akik egy oklevélszöveget folyamatosan szeretnének végigolvasni (pl. II. Ulászló 1499. július 13-án kelt oklevelének első részét az 55–58. harmadik részét az 165–169. a második részét pedig a 229–230. oldalakon olvashatjuk). Az így feldarabolt szövegek esetében már az első részletnél is kellett volna utalni arra, hogy hol található a folytatása, nem csupán az esetleg száz oldalalal hátrább lévő folytatásánál. A választott módszer egyben azt is megkövetelte, hogy minden egyes fejezetnél a tárgyalat kérdéskörre vonatkozó legkorábbi forrásokkal kezdődően állandóan előlről kellett kezdeni a téma áttekintését.

A latin nyelvű szövegek fordítása Almási Tibor, Blazovich László, Géczy Lajos, Kordé Zoltán, Lele József, Petrovics István, Sebők Ferenc, Sz. Galántai Erzsébet, Tóth Ildikó, Veszprémy László, Vígh Éva, valamint Bodor András, Köllő Károly és Szabó György munkája. Fontosnak tartom kiemelni a fordítók nevét, hogy ezzel is érzékeltessem a magyarítás minőségét, ugyanis az előbbieket közül többen részt vesznek a magyarországi medievisztika egyik legjelentősebb forráskiadványának, az Anjou-kori oklevéltárnak a kiadásában, illetőleg jó-részt munkájuknak köszönhető a második kiadást is meg-ért, *Középkori históriák okleveleinkben (1002–1410)* cí-
mű kiadvány (Szeged 2000) narratíváinak ugyancsak igé-
nyes fordítása is.

A kötetet a felhasznált könyvészeti források rövidíté-
sjegyzéke, valamint a hely- és névmutatozó zárja be.

Mivel recenzióról van szó, kötelességünknek tartjuk
felhívni a figyelmet a kötetben található néhány elírásra
és következetlenségre. A 37, 38. és a 39. oklevél kiadó-
jaként az erdélyi káptalan, a 40c, 41a és c oklevelek kiadó-
jaként pedig a gyulafehérvári káptalan jelenik meg. A
nem szakmabeliek számára első látásra bizonyosan úgy
tűnik, hogy két hiteleshelyi gyakorlatot ellátó egyházi in-
tézményről van szó, holott mindkét megnevezés az erdélyi
püspökség központjában, Gyulafehérvárt működő ok-
levéladó intézményt jelöli. (Egyébként a fordításban
mindhárom esetben helyesen erdélyi káptalan – az eredet-
iben capitulum ecclesie Transsilvane – jelenik meg.) A
268. oldalon a 2. bekezdésből az derül ki, hogy Hunyadi
János 1442. évi szentimrei győzelme emlékére a ference-
sek csíksomlyói kolostorának 32 confratert adományoz-
zott. A néhány oldallal hátrább (276–278.) közölt oklevél
szerint azonban – helyesen – a 32 confraternek adomá-
nyozott előnyökről van szó.

A mutatót illetően az alábbi figyelmeztetésekre
utalunk: a „Zek, birtok” címszónál a mutató a 34, 79. és
233. oldalakra utal előfordulási helyként. A 34. oldalon
azonban Szamosközlynek a székely népnév etimológiai
fejtegetésére bukkanunk, amely szerint a „Zekel” szóból
származik: a „zek” és a „hel” szavak összetételéből. A
233. oldalon viszont a „Maros Zeken” lakó székelyekről
van szó. A 79. oldalon tényleg megjelenik a „terram
Zek”, azaz a Zek nevű föld, melynek a birtoknál jóval
pontosabb azonosítását megtaláljuk az *Erdélyi Okmány-
tár* (Szerk. Jakó Zsigmond Bp. 1997) első kötetében a
„Szék” címszónál: „tájegység az Olt kanyarában, Ára-
patak és Hidvég környékén”. A Péter címszónál többek
közt megjelenik egy „Péter, oklevélkiadó”, mely a 84. ol-
dalra küldi az olvasót. Itt azonban az aranyosszéki széke-
lyeket az esztergomi káptalannal folytatott perükben kép-
viselő Jakab fiáról, Péterről van szó, akire egyébként a
mutatóban egy sorral fennebb pontos utalásokat találunk.
„Péter, erdélyi püspök” esetében a mutató a 91, 252. és a
258. oldalakra utal. A 91. oldalon Monoszló nembéli Pé-
terről van szó, aki 1270–1307 között volt erdélyi püspök.
A 252. oldalon azonban szó sincs Péter püspökről, csak
az erdélyi püspökről, ebben az időszakban a püspöki
méltóságot pedig Geréb László (1475–1501) töltötte be,
a 258. oldalon viszont Vingárti Geréb Péter országbíró

említi az oklevél. „Péter (fehéregyházi) comes: 155, 184,
185, 186” címszónál az első idézett helynél tényleg Péter
comesről van szó, az utóbbi három azonban a 200 évvel
később élt Szentgyörgyi és Bazini Péter országbíróra és
erdélyi vajdára vonatkozik. „Péter (János, Jakab, Balázs
és Ferenc apja), sepsi sz.” nem a megjelölt 106., hanem
a 96. oldalon szerepel, „Péter (Mihály fia), sepsi sz.” pedig
csak a 96. oldalra vonatkozóan helyes, a 161. és a 162.
oldalakon ugyanis egy évszázaddal később élt Mihály fi-
áról, Karácsonfalvi Péterről tesz említést az oklevél. (Ka-
rácsonfalvi Péternél egyébként a mutatóban pontos utalá-
sokat találunk.) Következetlenséget tapasztaltunk a ne-
vek írásmódját illetően is: a modern névformák mellett
találkozunk „pijnkolccij bernald, laijos kiraliij, barciaij
gaspar, tho falui andras, toth miklos” stb. címszók-
kal, tehát a forrásokban megjelenő eredeti formákkal, anélkül
hogy többségük a mai helyesírás szerint is megjelenne a
mutatóban. (Egyébként „pijnkolccij bernald”-ra a megje-
lölt 4, 48. és 49. oldalak egyikén sem sikerült rátalálni.)
Úgy véljük, fölösleges olyan címszók-
kat felvenni a muta-
tóra, mint Szűz Mária, Isten, Úr (az utóbbi kettőre talá-
lunk a legtöbb, 144 utalást a mutatóban), Üdvözítő, Meg-
váltó, Krisztus (Jézus Krisztusnál utalószóval ellátva),
amelyek – néhány esetet kivéve – nem nyújtanak semmi-
lyen támpontot az olvasónak a kiadvány anyagában való
tájékozódáshoz.

Egyetértünk ugyan Kordéval, hogy az általa legjobb-
nak ítélt kiadást vette a fordítás alapjául (pl. a 38. szem-
elvényt az *Urkundenbuch* I. 87–88. közlése alapján), az
okleveles források esetében azonban hiányoljuk legalább
a könnyebben hozzáférhető más teljes szövegű közlések,
esetleg a DF vagy a DL számok jelölését. Pl. a 38. szem-
elvény esetében az *Urkundenbuch* mellett a *Székely
Oklevéltár* III. 1–2; Györffy György közlése: Századok
117/1983. 1125–1126. – DL: 37010/DF: 257862 (azt már
csak megemlítjük, hogy az említett oklevél közléseinek
kimerítő felsorolását megtaláljuk az *Erdélyi Okmánytár*
I. 492. kivonat jegyzetében, melyre ugyancsak nem talá-
lunk utalást); a 94a szemelvénynél az idézett Demény-
féle közlés mellett a *Székely Oklevéltár* I. 134–135;
Urkundenbuch IV. 638–640. – DF 244724. stb. Kordé
csak a 2, 37, 62, 63, 69, 82, 84, 95. szemelvényeknél utal
egynél több kiadás bibliográfiai adataira.

Kérdéses, hogy egy ilyen népszerűsítő jellegű kiad-
ványban a magyar nyelvű szövegek esetében a korábbi
forrásközlők által választott különböző átírási módoza-
tokhoz kellett volna ragaszkodni. Néhol csaknem az ért-
hetetlenségig bonyolult 16. századi magyar írásmód erő-
sen megnehezíti a nem szakmabeliek számára a megér-
tést (pl. a 91. szemelvényből: „Az Regij ewsthewl mara-
doth ló feijek, kijk nem laijos kiraliij halála vthan ló
fewwe letthenek, azok megh maradgijanak az fíjzetés-
bewl”). A recenzens véleménye szerint, de szem előtt
tartva a népszerűsítő jellegét is, ez a kiadvány hatéko-
nyabban szolgálta volna használóinak érdekét, ha az új-
raközölt magyar nyelvű szövegek mindegyike a mai fon-
etikai szabályokat követve kerül publikálásra, annál is
inkább, mert a latin szövegek fordításaiban is, nem kö-
vetkeztesen ugyan, de a legtöbb esetben a hely- és sze-

mélynevek modern formájukban jelennek meg (pl. a 16. szemelvény: Hovd, Turuskou helyett Hód, Torockó; 37. szemelvény: Myko, Sohthteluk helyett Mikó, Sötelek; 38. szemelvény: Twrozko, Aranius helyett Torockó, Aranyos; 39. szemelvény: Fhratha-i Vs, Velkertilwke, Naznanus helyett Fráta, Velkertilke és Náznan stb – az olvasatokat az *Erdélyi Okmánytár* szerint adjuk).

Fenti, elsősorban formai jellegű megjegyzéseink ellenére úgy gondoljuk, Kordénak sikerült megvalósítani az előszóban megjelölt célkitűzését, az érdeklődőket

ugyanis rövid, tömör és világos kísérő tanulmányokkal, valamint gondosan kiválasztott és szakmai igényességgel fordított kútfők segítségével igazítja el a középkori székelység történetére vonatkozó legfontosabb kérdéskörökben. Bizonyára megkerülhetetlen olvasmány lesz mindazok számára, akik a székelység történetével kapcsolatos problémákban és szakirodalomban pontos és gyors eligazítást akarnak nyerni.

Fejér Tamás

Könyvészeti előmunkálatok Erdély néprajzához

Pozsony Ferenc–Tánczos Vilmos (szerk.): A KJNT Értésítője 3–4. sz. Kvár 1996.

Borbély Éva–Pozsony Ferenc (szerk.): A KJNT Értésítője 3–4. sz. Kvár 1997.

Pozsony Ferenc–Borbély Éva (szerk.): Romániai magyar néprajzi könyvészet.

Összeállította Váczy Leona. A KJNT Értésítője 1–2. sz. Kvár 1998.

Borbély Éva–Pozsony Ferenc (szerk.): Faragó József bibliográfiája. A KJNT Értésítője 3–4. sz. Kvár 1998.

Keszeg Vilmos–Pozsony Ferenc (szerk.): Kalotaszeg bibliográfiája. Hála József, Váczy Leona, Murádin László, Péntek János,

Vasas Samu, Fülemlé Ágnes bibliográfiáját kiegészítette és szerkesztette Ercsei Judit.

A KJNT Értésítője 1–2. sz. Kvár 2000.

Keszeg Vilmos–Pozsony Ferenc (szerk.): Kalotaszeg bibliográfiája. Hála József, Váczy Leona, Murádin László, Péntek János,

Vasas Samu, Fülemlé Ágnes bibliográfiáját kiegészítette és szerkesztette Ercsei Judit. Kriza Könyvek 9. Kvár 2001.

Szilágyi Enikő Hajnalka: Az Erdélyi Múzeum folyóirat néprajzi írásainak annotált bibliográfiája (a kezdetektől 1916–17-ig).

A KJNT Értésítője 1–2. sz. Kvár 2002.

Pozsony Ferenc (szerk.): Háromszék néprajzi és honismereti bibliográfiája (1844–2002). Anyagát gyűjtötte és rendszerezte

Jakab Albert Zsolt. A KJNT Értésítője 1–2. sz. Kvár 2003.

Az erdélyi néprajzkutatás gazdag múltra tekint vissza, több szintézissel is szolgálva napjaink néprajzosai számára. Pozsony Ferenc 2000-ben közzétett tudománytörténeti írásában – 1940-től a tanulmány megírásának időpontjáig – pontos helyzetjelentést nyújt a legfontosabb romániai magyar tudományos műhelyekről, stratégiai jelentőségű kutatási témáikról, továbbá ismerteti kiemelkedő eredményeiket. Ugyanakkor rámutat arra, miként sikerült a totalitárius rendszernek a magyar kutatókat funkciójukból eltávolítani és a magyar jellegű vagy a magyarságra utaló gyűjteményeket fokozatosan felszámolni (*Magyar tudományos műhelyek Erdélyben.* = *Info-Társadalomtudomány.* 51. sz. 2000. 31–42). Jelenleg az intézményes keretek közt zajló oktatás alkalmat biztosít a tapasztalatszerzésre a fiatalabb generációk számára is. A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke, a Kriza János Néprajzi Társaság (KJNT), valamint a Regionális és Antropológiai Kutatások Központja (KAM) terepmunkájuk során a klasszikus néprajzi módszerek mellett egyre inkább az antropológia módszereit is érvényesítik. Az intézményközi együttműködések eredményes voltáról a legújabb tanulmány Szabó Á. Töhötöm nevéhez fűződik (*A magyar nyelvű néprajzi felsőoktatás, kutatás és muzeológia helyzete Romániában.* = Keményfi Róbert [szerk.]: *Néprajzi Látóhatár. A Györffy István Néprajzi Társaság folyóirata.* 1–2. sz. Debrecen 2003. 83–115). A romániai magyar nyelvű néprajzi felsőoktatás és kutatás 1989-et követően újabb eredményekkel gazdagította az erdélyi néprajztudományt. 1992-től a Bukaresti Tudományegyetem Hungarológia Tanszékén Zsigmond Győző főállásban néprajzot, folklórt oktat. A kolozsvári, csíkszeredai és bukaresti

intézmények mellett Erdélyben még számos – állami vagy civil kezdeményezés eredményeként létrejött – múzeum törekszik gyűjteményeit az érdeklődő közönség rendelkezésére bocsátani (a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, a Kézdivásárhelyi Múzeum, az alsócsernátoni Haszmann Pál Múzeum, a csíkszeredai Csíki Székely Múzeum, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum, a székelykeresztúri Molnár István Városi Múzeum, a gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Városi Múzeum s a marosvásárhelyi Néprajzi Múzeum). Mindezek ellenére Erdély néprajzi monográfiája még várat magára.

A kutatások egy-egy szakaszát áttekintő munkák nem hiányoznak, s ha csak az utóbbi két évtized tevékenységét szemléljük, a megjelentetett tanulmányok aktív hozzáállást tükröznek. Az eddigi eredmények közül említésre érdemes Almási Istvánnak a romániai magyar népzene kutatás történelmi áttekintését nyújtó munkája (*A romániai magyar népzene kutatás.* = Eperjessy Ernő–Krupa András [szerk.]: *Nemzetiség – Identitás. A IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai.* Békéscsaba–Debrecen 1991. 31–34), valamint Keszeg Vilmosnak 1944-től napjainkig terjedő, a folklórkutatás eredményeit elemző két tanulmánya (*A romániai magyar folklórkutatás öt évtizede [1944–1994].* = *Erdélyi Múzeum* LVII. 3–4. sz., Kvár 1995. 99–111; *A romániai magyar néprajzkutatás egy évtizede.* = Tánczos Vilmos–Tőkés Gyöngyvér [szerk.]: *Tizenkét év. Össze-foglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről.* I. kötet. Kvár 2002. 119–170). A felsorolást a KJNT 2001-es évkönyvével kell folytatni, ugyanis a kiadvány három olyan ta-

nulmányt is tartalmaz, melyek az egyes szakterületek tudománytörténetéről alapos ismertetést adnak. Gazda Klára a népművészeti kutatásokat vizsgálta meg napjainkig (*A romániai magyar népművészetkutatásról.* = Keszeg Vilmos [szerk.]: *KJNT Évkönyve* 9. Kvár 2001. 83–120), Pozsony Ferenc a társadalomnéprajz kibontakozását és a kutatási témák időbeni változásait részletezte, bemutatva a tudományág neves képviselőit (*Társadalomnéprajzi eredmények Erdélyben.* = Uo. 195–215), Balázs Lajos pedig az emberi élet fordulópontjainak kutatási eredményeiről írt összefoglaló tanulmányt (*Az emberi élet fordulópontjai a romániai magyar néprajzkutatás tükrében.* = Uo. 162–177). Mindössze csak a recens adatokat említettem, egyrészt azért, mert ezek tartalmazzák az előzményeket, másrészt pedig jelezném, hogy a felsorolt, tapasztalt kutatók közös munkája során valószínűleg csak meg Erdély néprajzi monográfiája. (Bár nem tüntettem fel őket bizonyos szintézisek szerzőiként, mégis egy ekkora lélegzetű munka elképzelhetetlen a következő néprajzkutatók bevonása nélkül: Szentimrei Judit, Faragó József, Ráduly János, Kallós Zoltán, Tánccs Vilmos és mások.) Nem áll szándékomban, a tudományos néprajzi szakirodalomban már számtalanszor hangoztatott erdélyi monográfia hiányának ragozása, ennek hangsúlyozásaként csupán Kósa László szállóigévé vált megállapítását idéznem: „Korszerű Erdély-történetünk van, erdélyi néprajzi összefoglalónk korszerűtlen sincs” (*Erdély néprajza.* Ethnographia 1991. 3–4. sz. 197–211).

Minden tudományos tevékenységben a végkövetkeztetések megtétele érdekében, valamint a felesleges ismétlések elkerülése végett a kutatóknak szükséges ismerniük a témakörben előzőleg már feltárt tényeket. Ez a szakasz a bibliográfiák megjelenésének korszaka lehet. Magyarországon már megtalálták a szükséges humán és anyagi erőforrásokat arra, hogy minden megyének saját néprajzi szintézise jelenhessen meg. Ezt a jelenleg zajló tudományos munkát is a szakirodalmi jegyzékek publikálása előzte meg. A bibliográfia készítése nem új keletű, előzményekre már a 20. század folyamán is szép számban említhetők példák mind az anyaország esetében, mind pedig Erdélyben. 1965-ben, 1971-ben, majd ezt követően 1977-ben Sándor István szerkesztésében megjelennek a tudományág minden területét lefedni kívánó bibliográfiai kiadványok (*A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1945–1954.* Bp. 1965; *A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1955–1960.* Bp. 1971; *A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850–1870. Tanulmányok és adatok a Kárpát-medence etnográfijához.* I–III. Bp. 1977). Voigt Vilmos az előző kiadványok folytatásaként közzétette az 1963–1966 között megjelent néprajzi tárgyú kiadványok szakirodalmi jegyzékét (*A magyar néprajztudomány bibliográfiája – 1963.* = Dömötör Tekla [szerk.]: *Artes Populares 1. A Folklore Tanszék Évkönyve.* Bp. 1970. 123–319; *A magyar néprajztudomány bibliográfiája – 1964–1965–1966.* = Uo: *Artes Populares 2–3. A Folklore Tanszék Évkönyve.* Bp. 1973. 68–287). 1989-től közismert a budapesti Néprajzi Múzeum és a Magyar Néprajzi Társaság azon törekvése is, mely során az évente megjelenő néprajzi tárgyú könyvészeti jegyzéket teszik közzé (Cserbák András–Kulin Imréné–Serfőzőné

Gémes Magda–Toldyné Hubai Emőke [összeáll.]: *Magyar néprajzi bibliográfia. Ungarische Volkskundliche Bibliographie. Hungarian Folklore Bibliography 1989.* Néprajzi Múzeum, Bp. 1991; Uők: *Magyar néprajzi bibliográfia. Ungarische Volkskundliche Bibliographie. Hungarian Folklore Bibliography 1990.* Néprajzi Múzeum, Bp. 1992; Uők: *Magyar néprajzi bibliográfia. Ungarische Volkskundliche Bibliographie. Hungarian Folklore Bibliography 1991–1992.* Néprajzi Múzeum, Bp. 1993; Kalocsai Ilona–Kulin Imréné–Serfőzőné Gémes Magda–Toldyné Hubai Emőke [összeáll.]: *Magyar néprajzi bibliográfia. Bibliography of Hungarian Ethnography 1993–1994.* Néprajzi Múzeum, Bp. 1996; Kulin Imréné–Serfőzőné Gémes Magda [összeáll.]: *Magyar néprajzi bibliográfia. Ungarische Volkskundliche Bibliographie. Hungarian Folklore Bibliography 1988.* Néprajzi Múzeum, Bp. 1989; Nagy Réka–Terbócs Attila [összeáll.]: *Magyar néprajzi bibliográfia. Bibliography of Hungarian Ethnography 1997–1998.* Néprajzi Múzeum–Magyar Néprajzi Társaság, Bp. 2001).

Erdélyben is találunk példát az egyes részterületeket lefedő vagy személyes bibliográfiák összeállítására, az eredmények azonban soha nem jelentek meg egy-egy kötet formájában. 2002-ben Keszeg Vilmos ezen munkálatok kiváló szintézisét nyújtja, különös hangsúlyt fektetve az 1990 után alakult és működő intézmények eredményeire (*i. m.*). Mohay Tamásnak az előző tanulmányra megfogalmazott válasza főleg Magyarországon (az *Ethnographiában* és a *Néprajzi Látóhatárban*) megjelenő, erdélyi szerzők által írt vagy erdélyi vonatkozású publikációk listáját is tartalmazza (*Adatok és szempontok a romániai magyar néprajzi kutatás tizenkét évéhez.* = Tánccs Vilmos–Tökés Gyöngyvér [szerk.]: *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről.* III. kötet. Kvár 2002. 37–64). Valóban a Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, valamint a KJNT közös tevékenységei alkalmasak biztosítanak a felsőfokú oktatásban részeseül néprajz szakos diákok szakmai gyarapodására. S ugyancsak a KJNT nevéhez köthető a hiányzó Erdély-monográfia előmunkálatainak megkezdése is. Az említett intézmény periodikájában (KJNT Értesítője) 1996-tól figyelhetők meg hasonló törekvések, s a folytonosság mindmáig biztosított. A 2003-ban megjelentetett Háromszék-bibliográfia előszavában Pozsony Ferenc megfogalmazta, hogy a Társaság továbbra is feladatának tekinti újabb szakirodalmi jegyzékek megjelenését, hiszen az erdélyi néprajzi kutatómunka is csak hasonló megalapozottsággal ölthet tudományos jelleget: „Úgy véljük, hogy minden tudományos jellegű próbálkozás, szakszerű kutatói program csak akkor lesz hasznos, ha az a nyomtatásban már megjelentetett anyag pontos ismeretére épül” (*i. m.*).

A következőkben a KJNT által megjelentetett bibliográfiák részletes bemutatását szándékszom nyújtani.

A KJNT vezetősége 1995 folyamán körlevélben felhívást intézett a tagjaihoz, hogy az általuk publikált szakirodalmi jegyzéket juttassák el a Társaság székházába. Ennek eredményeként 1996-ban az Értesítő 3–4. száma már hat személy néprajzi témájú írásai irodalmi jegyzékét teszi közzé. A bibliográfia csak önálló kötetekben,

illetve folyóiratokban vagy gyűjteményes tanulmánykötetekben megjelent munkák adatait tartalmazza, nem terjed ki a napilapokban közölt cikkekre. A periodika szerkesztői, Pozsony Ferenc és Tánzos Vilmos – 1996-ban, az első bibliográfiái adatok közzétételükor – megismétlik a felhívást, s egyben megfogalmazzák egy összegző bibliográfia szerkesztésének gondolatát is: „Tervbe vettük ugyanis egy majdani teljesebb könyvészet megjelentetését, ezért kérjük, törekedjenek teljességre” (i. m.). A Társasághoz eljuttatott személyi bibliográfiákat a tagok nevének alfabetikus fejezetek közölték, így helyet kaptak az Értesítőben Asztalos Enikő, Balázs Lajos, Balázs Dénes, Boldizsár Zeyk Imre, Bura László, Dánielisz Endre publikációi.

Az egy évvel későbbi Értesítő 3–4. számában már bővült a szakirodalmi jegyzék, és pedig tizenegy társasági tagnak jelent meg publikációs listája. Az alfabetikus és kronologikus sorrendet – amely gondosabb szerkesztésre vall – a következő fejezetek taglalják: cikkek és tanulmányok, kötetek, néprajzi filmek, pályázatokra, konferenciákra készített kéziratok, valamint tárgyi gyűjtés. Az 1997-es periodika Barabás László, Borbély Gábor, P. Daczó Árpád Lukács, Fazekas Loránd, Gub Jenő, Imre István, Kardalus János, Major Miklós, Márton Béla írásait tartalmazza.

Az 1998-as Értesítő 1–2. száma tartalmi vonatkozásban változást mutat. A Társaság tevékenységének értékelése, pályázati felhívásai, megemlékezések nem kapnak helyet benne. Ez a szám teljes egészében az 1919–1944 közötti időszak romániai magyar néprajzi könyvészetét tartalmazza. Bevezetőként a könyvészet összeállítójának, Váczy Leonának életrajzát, valamint munkamódszerére vonatkozó rövid vallomását közli. Váczy Leona 1941–1974 között a kolozsvári egyetemi könyvtár munkatársa volt, ez idő alatt alkalma nyílt a könyvtár tulajdonába kerülő összes néprajzi jellegű kiadvány gondos áttekintésére. A bibliográfia összeállításában tizenhét fejezetre tagolva kiválóan tematizálta a publikált anyagot. Külön tüntette fel az elméleti és általános munkákat, a tárgyi és folklór jellegű kiadványokat, valamint a szokásokra, népi tudásra vagy a román etnikumra vonatkozó publikációkat.

Ugyanazon év Értesítőjének 3–4. száma Faragó Józsefnek hétszázötvenöt tételből álló személyi bibliográfiáját mutatja be. A folklórkutató fényképével, életrajzi adataival, valamint a folyóiratok, helységek és egyéb rövidítések jegyzékével indítják a szerkesztők a kiadványt. Az 1941–1998 között megjelentetett kötetek, tanulmányok, cikkek, recenziók, fülszövegek, elő- és utószavak kronologikusan vannak elrendezve.

Két évvel később (2000-ben) a Társaság periodikájának 1–2. száma Hála József, Váczy Leona, Péntek János, Vasas Samu, Fülemlé Ágnes Kalotaszegre vonatkozó bibliográfiáinak Ercsei Judit által kiegészített változatát közli. Az előző Kósa Lászlónak a KJNT vándorgyűlésén (Jegenye, 1994. május 27–29.) felolvasott, *A Kalotaszeg-kutatás szakaszai* című beszédét tartalmazza. A felszólaló személyes hangnemben ismerteti a térség iránti vonzalmát, s ugyanakkor átfogó képet ad az elődök te-repmunkáiról s az ezekből született kiadványokról. Ezt

követően a bibliográfia összeállítói által felhasznált száz-negyven folyóirat rövidítésének feloldása következik, a könyvészet után pedig szerzői névmutató zárja a kiadványt. Az ezerkétszázharminc tételt tartalmazó szakirodalmi jegyzék rendszerezése könnyű eligazodást biztosít. A betűkkel jelölt fejezetek (Általános művek, Gazdasági élet, Táplálkozás, Település, táj, történelem, Építkezés, Lakáskultúra, Öltözködés, Népművészet, Népszokások, Néphit, népi tudás, Népköltészet, Népzene és néptánc, Nyelv, Társadalom) további alegységekre vannak tagolva, melyeken belül kronologikus sorrendben, pontos filológiai apparátussal ellátva jelennek meg a néprajzi témájú publikációk. A Kalotaszeg bibliográfiája iránti széles körű érdeklődés egy második kiadást is életre hívott. 2001-ben a Kriza Könyvek sorozatban, a 9. megjelentetett kötetként az előző év Értesítőjében közölt bibliográfia változtatás nélkül könyv formában is megjelent.

A 2002-es évtől kezdve a KJNT Értesítőinek arculata megváltozik, tartalmi szempontból azonban fennáll a folytonosság, ugyanis a kiadványok újabb bibliográfiákat közölnek. Ezen év periodikájának 1–2. száma az Erdélyi Múzeum néprajzi írásainak Szilágyi Enikő Hajnalka által – szakdolgozat céljából – elkészített, annotált bibliográfiáját tartalmazza. (A szerző szakdolgozatát a debreceni Néprajzi Tanszéken tanulmányai befejezésekor írta és védte meg.) A kiadványhoz elő-, valamint utószót csatolt, melyek mellett egy fejezet kitér az illető fejezetben megalakulásának és történelmi periódusainak részletes ismertetésére. Az annotált szakirodalom az Erdélyi Múzeum megjelenésének két periódusára terjed ki: az 1814–1818, illetve 1874–1916/17 időintervallumok közötti néprajzi írások rövid rezüméjét adja. Szerkezeti szempontból két részre tagolódik a bibliográfia: első lépésben Szilágyi Enikő Hajnalka a megjelenés éve szerinti (kronologikus) csoportosítást követi, a következő fejezetben pedig ugyanazt az anyagrészt annotált kiegészítésekkel, tematikus rendszerezéssel közli. A könnyebb eligazodást és használhatóságot szolgálja az is, hogy minden egyes annotáció a sorszámnak megfelelő bekeretezett számot kapott, mely mind a megjelenés kronológiájában, mind pedig a szerzők szerinti felosztásban fel van tüntetve az adott cikk mellett.

A 2003-as Értesítő 1–2. száma még nagyobb lélegzetű munkát közöl: Háromszék néprajzi és honismereti bibliográfiájával ismerkedhet meg az olvasó. A Jakab Albert Zsolt által gyűjtött és rendszerezett anyag az 1844–2002-es időintervallumot fedi le. Pozsony Ferenc az előszóban kifejti, hogy a bibliográfiai jegyzék a vidék egyházi, iskolai, művelődési életével kapcsolatos irodalmat, valamint művészettörténelmi emlékeivel, régészeti feltárásaival kapcsolatos publikációkat is tartalmazza. Ezt követően Háromszék népi kultúrájáról és az itteni kultúrakutatásról ad összegző áttekintést. A felhasznált hetven folyóirat jegyzéke után az ezernyolcszázhetvennyolc szakirodalmi tétel a következő fejezetekbe van tagolva: Általános művek, Település, táj, Építkezés, Lakáskultúra, Gazdálkodás, Ipar, technológia, Kereskedelem, Táplálkozás, Öltözködés, Népművészet, Népköltészet, Népi írásbeliség, Népszokások, Néphit, népi tudás, Társadalom, Nyelv, Történelem, Régészet. A további, fe-

jezeteken belüli részletesebb lebontás (melyet a terjedelm miatt nem mutathatok be) könnyű eligazodást biztosít az érdeklődők számára. Ezen kiadvány is az azonosítható szerzők névmutatójával zárul.

A KJNT által összeállított szakirodalmi jegyzékek gyakorlati hasznáról elsősorban a néprajzi kutatómunkát végző személyek, valamint a diákok győződhetnek meg. A kiadványokat támogató alapítványok (Soros Alapítvány, Illyés Közalapítvány, Communitas Alapítvány) is felismerték e tevékenység tudományos értékét; a Magyar Tudományos Akadémia Arany János Közalapítványa a szerkesztés szakaszában levő Erdély néprajzi bibliográfiáját a későbbi néprajzi monográfia előmunkálataként támogatja. A Társaság által megjelentetett tíz bibliográfiában vagy részben szakirodalmi jegyzéket tartalmazó kiadványban nem a formai és tartalmi egységet kell keresni, hanem inkább azon fejlődési szakaszt érdemes figyelni, mely a periodikákon végigkövethető. Mindenik bibliográfia szinte sajátos formai kivitelezéssel készült. Legnagyobb hasonlóság a Váczy Leona által összegyűjtött és Faragó József tiszteletére összeállított szakirodalmi jegyzékek, valamint Kalotaszeg és Háromszék bibliográfiája között észlelhető. Az utóbbi két kiadvány esetében, bár vannak első látásra is észlelhető formai és tartalmi különbségek (a nevek formai megjelenítése, valamint egyes alfejezetek közötti eltérések képezik a különbséget), mégis elmondható, hogy a Háromszék-bibliográfia az előző mintájára készült. A kiadványokban nincsenek belső következetlenségek, sem olyan hibák, melyek megkérdőjelezhetnék megbízhatóságukat. Ezeket a szerkesztők már az előkészítés fázisában kiiktatták, vagy úgy, hogy maguk nézték át az összes idézett periodikát, vagy egyszerűen kihagyták a nem hiteles adatokat.

Így utólag visszatekintve sajnálatos, hogy a személyi bibliográfiák közlése a KJNT társasági értesítőjében egy idő után abbamaradt, hiszen a személyi bibliográfiák olyan sajátos szempontot érvényesítettek, amelyre szintén szükség van a tudományos kutatásban, továbbá egy másfajta teljességet is meg lehetett volna valósítani általuk. A vállalkozás félbemaradásának több oka is van. A Társasághoz beküldött adatok nem mindig voltak közölhetőek filológiai pontatlanságaik miatt (ezeket szerkesztői munkával, utánajárással ki lehetett volna küszöbölni), és közzétételüket a kilencvenes évek derekán a Társaság anyagi nehézségei is hátráltatták. A személyi bibliográfiák közlésének megszakítását azonban alapvetően szerkesztői koncepcióváltás idézte elő: egyre jobban körvonalazódott a szintetizáló bibliográfiák szerkesztésének igénye és lehetősége, és a Társaság vezetősége egy idő után ezt a szempontot részesítette előnyben.

A közzétett szakirodalmi jegyzékek a betűrendes, standard bibliográfiai sorrendet követik, és az egyes tételek pontos filológiai apparátussal vannak ellátva.

Tény, hogy bibliográfiát nem lehet a teljesség igényével készíteni, hiszen mindig felbukkanhatnak olyan írások, melyek elkerülik a szerkesztők (és sokszor a széles olvasóközönség) figyelmét. A hiányosság legtöbb esetben a témához vagy a vidékhez kapcsolódó tételek kimaradása lehet. A KJNT által kiadott személyes bibli-

ográfiákra természetesen ez nem jellemző. Ezekben (esetenként) a szerzők által beküldött adatok hivatkozásbeli és filológiai pontossága várat magára. Faragó József szakirodalmi jegyzéke nem tematikusan van összeállítva, így tartalomjegyzéket sem csatoltak a kiadványhoz, ez azonban kissé nehézkessé teszi a tájékozódást.

Mindez nem mondható el Kalotaszeg irodalmi jegyzékének két kiadásáról, ugyanis ennek formai kivitelezése a használatban nem okoz nehézségeket.

Annak érzékeltetésére, hogy mennyire váratlan helyeken bukkanhatnak fel kiváló munkák, felhívom a figyelmet – az Utunk '77-es Évkönyvéből – Benkő Samunak Kós Károllyal készített riportjára, melynek témája Kalotaszeg régi építésze (*Őszi beszélgetés Kós Károllyal Erdély köveiről. = Utunk Évkönyv 1977. 119–125*). Bár száznegyven folyóirat tartalmát összesíti a bibliográfia, *A Hét* mellékleteként megjelent *TETT*-re (Természet Ember Tudomány Technika) nem terjed ki a figyelme. Ha azzal számolunk, hogy egy szakirodalmi jegyzéknek legfőbb célja az olvasóközönség által elérhető tudományos írások forrásadatainak közzététele, akkor a fentebbi „kimaradás” sem tekinthető igazán a szerkesztők mulasztásának. Ugyanis az említett folyóirat egyetlen szakkönyvtárban sem olvasható. Sőt abban az esetben, ha a *TETT*-ben publikált írások más kiadványban is napvilágot láttak, ezek haladéktalanul helyet kaptak a bibliográfiában. Malonyay Dezső 20. század eleji munkásságáról Háromszék bibliográfiájának előszava elismerő módon vélekedik, az irodalmi jegyzék azonban nem tartalmaz egyetlen rá vonatkozó tételt sem.

Az eddigi megjegyzések nem érvényesek az Erdélyi Múzeum folyóirat bibliográfiájára. Ebben az esetben a hiányosságot csupán – a szerkesztői munka során – néhány cikk annotációjának kimaradása képezi. Az esetleges hiányok lehetőségével a szerkesztők természetesen mindenik esetben számolnak, erre utal a tárgyalt két utóbbi kiadványban bejegyzésekre alkalmas (Feljegyzések című) üres oldalak beiktatása is.

A Társaság Értesítőinek külalakja 1997–2000 között azonos. Mindenik esetben egyszínű a borító, melyen a cím és a KJNT emblémája látható. 2002-től arculatalakítás jellemzi az Értesítőket. A borítók szerkezeti felépítése nem változik meg, a hivatásos borítótervező (Könczey Elemér) munkája azonban kellemesebbé teszi a kiadványok külalakját. A kalotaszegi bibliográfia második kiadása a Kriza Könyvek sorozat borítótervét követi. A borító elülső oldalán a győzőmonostori templom, a hátoldalon pedig körösfői népviseletbe öltözött fiatalok fényképe látható.

Az ismertetett szakirodalmi jegyzékek a folytonosságot s egyben a fejlődés szakaszait is bizonyítják. S ha figyelembe vesszük, hogy a KJNT a közeljövőben kiadja a moldvai csángó bibliográfiát, valamint szerkesztési szakaszban van a romániai magyar néprajzi bibliográfia is, jogosan hihetjük, hogy ez a tevékenység valóban az erdélyi néprajzi monográfia könyvészeti előmunkálatait képezi.

Miklós Zoltán

Új hangok az erdélyi magyar néprajztudományban, avagy fiatal kutatók könyvei a Kriza Könyvek sorozatban

- Almási István (szerk.): *Monostori sugár torony*. Kriza Könyvek, Kvár 2003. 81 lap
Bokor Zsuzsa (szerk.): *Tamás István kézdiszentléleki kéziratok gyűjteménye*. Kvár 2002. 204 lap
István Anikó: „Most segíts meg Mária...” Kriza Könyvek, Kvár 2003.
Olosz Katalin: *Egy kiállítás emléképei*. Kriza Könyvek, Kvár 2003. 82 lap
Páczkán Éva: *Kopasz föld*. Kriza Könyvek, Kvár 2002. 216 lap
Szabó Á. Töhötöm: *Közösség és intézmény*. Kriza Könyvek, Kvár 2002. 160 lap
Tötszegi Tekla: *A mérai kőteny*. Kriza Könyvek, Kvár 2003. 100 lap

A Kriza János Néprajzi Társaság gondozásában 2002 januárjától 2003 decemberéig 14 könyv jelent meg, értékelő recenzió azonban csak néhányukról látott napvilágot mind ez ideig. Végigtekintve a kiadványokon szembetűnő, hogy a Kriza Könyvek sorozat nagyrészt a Babeş–Bolyai Tudományegyetem néprajz szakán végzett fiatal kutatók publikálási fórumát jelenti. Jelen írás a fentebb említett időszakban megjelent kiadványok fölött tart rövid szemlét, az ismertetésben a hangsúlyt az önálló kötetként megjelent fiatal kutatók munkáira helyezve, így nem foglalkozom az ugyancsak ebben az időszakban megjelent tanulmánykötetekkel és bibliográfiákkal.

A forrásértékű közlések csoportjába három kötetet sorolhatunk: a Bokor Zsuzsa által szerkesztett *Tamás István kézdiszentléleki kéziratok gyűjteményét*, az Almási István által közzétett *Monostori sugár torony* című könyvet, valamint Olosz Katalin *Egy kiállítás emléképei* című munkáját (2003).

Egy adott kutatási területet elemzői igénnyel közelít meg Szabó Á. Töhötöm, Páczkán Éva, Tötszegi Tekla és István Anikó könyve. Mindannyian a kolozsvári Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék 1990 utáni végzettséjű, első kötetes szerzők. Munkáik teljes mértékben az erdélyi magyar népi kultúra kutatásából születtek, és esetenként több éves, még egyetemi éveik alatt elkezdett kutatásaik átdolgozott eredményei.

Az adott témában való elmélyülés mértékét és a szakirodalmi elméleti megalapozottságot tekintve úgy tűnik, hogy a felsorolt szerzők közül valódi könyvet csak Szabó Á. Töhötöm írt. Egymáshoz hasonló szerkezeti felépítésűek Páczkán Éva, Tötszegi Tekla és István Anikó munkái. Közös jellemzőjük, hogy a kötetek kb. kétharmadát kitevő vizsgálati forrásanyagot rendszerint hosszabb tanulmány követi (esetenként előzi meg). Egy esetben a viselet világa felől, három esetben narratívák, a narratívákat létrehozó emberen, közösségeken keresztül értelmezik a szerzők egy-egy erdélyi magyar falu kultúrájának egyes területeit.

Részletező, nagy példaanyagot áttekintő néprajzi munka Tötszegi Tekla *A mérai kőteny* című munkája. Elsősorban a leíró etnográfia tárgykörébe tartozik. A gazdag gyűjtést hosszabb tanulmányban elemzi. A közölt példaanyag forrásként is jelentős.

Szociográfiai jellegű élettörténeti közlés Páczkán Éva *Kopasz föld* című munkája. A közölt élettörténetet a társadalomtörténeti kutatások egy – a mindennapi élet, a társadalmi folyamatok mikroszintjére irányuló – „antropológizált” irányzatához tartozó (Niedermüller Péter: *Paradig-*

mák és esélyek avagy a kulturális antropológia lehetőségei Kelet-Európában? Elérhetőség: <http://www.replika.c3.hu/>) tanulmányban elemzi, a szövegértelmezést elsősorban mentalitásvizsgálatnak vetve alá. A mentalitástörténetet Klaniczay Gábor által operacionalizált definícióval közelíti meg, amely ebben a tudomány szemléleti paradigmában a mindennapi automatikus cselekedetek, az individuális gondolkodásában rejlő közös, személytelen struktúrák, valamint a kimondatlan konvenciók működésének történeti perspektívában való kutatását jelenti. A hagyományos falu emberét a társadalom általános modelljeit elfogadó emberként fogja fel, az egyéni élettörténetből így arra a kultúrára következtet, amelyben az illető életpályája konstituálódott. Elemzése során kitüntetett figyelmet fordít az egyén életének az életpálya szempontjából meghatározó jelentőségű fordulópontjaira. Értelmezésébe Norman K. Denzin epifániakoncepcióját, valamint Victor Turner a társadalmi alapformák típusairól szóló elméletét építi be.

A kutatás tárgyaként előzetesen meghatározott mentalitásvizsgálat helyett a tanulmány súlypontját társadalomtörténeti leírás alkotja. Az élettörténetből rekonstruált kultúráról igazán újat nem tud mondani. *Asszonyi, humanus, paraszti, magyar és keresztény* kultúrának nevezi azt. Az élettörténetnek esztétikai minőséget tulajdonít, művészeti alkotásnak tekinti (?): „Az élettörténetet ízekre szaggathatjuk, vizsgálhatjuk bárméddig, az így keletkezett metaszöveg mindig dadogás csupán, mely sohasem fogja elérni annak esztétikai színvonalát. És ez a művészeti alkotások lényege” (198).

A kötetet művészi ihletettséggel rajzok díszítik. Jól strukturált, világos szerkezetű könyv.

A vallásantropológia és a narratológia kutatási területéhez tartozó munkát publikált 2003-ban István Anikó „*Most segíts meg Mária...*” címmel, amely a futásfalvi Sársól Boldogasszony-napi búcsú teljes szövegrepertóriumát, valamint ennek tartalmi vizsgálatát öleli fel. A futásfalvi búcsús emlékkönyv szövegrepertóriumát a népi írásos devóció modern megnyilvánulási formájának tekinti. A narratívákat elsősorban társadalmi funkciójuk felől közelíti meg. Főbb kérdései az írásban való imádkozásra mint ritualizált viselkedésmódra irányulnak, valamint a műfajteremtés és az intertextualitás problémáira. A vendégkönyv szövegrepertóriumát a korszak és a régió vallásossága tükrének tekinti, ezért a vendégkönyv „írókat” egy virtuális közösségként fogja fel, amely a kommunikáció aktusa révén teremődik meg. A kommunikációnak ez a formája, habár (a szerző szerint) a modern

műfajiság keretei között történik meg, minden bizonnyal az ember egyik legősibb és legegyszerűsebb antropológiai jellemzőjét, a transzcendenciával való kommunikáció alapvető igényét jeleníti meg. A kommunikáció tartalmi, funkcióbeli vizsgálatát egyes korosztályokra specializálva, valamint nem, társadalmi helyzet és földrajzi hovatarozás alapján ugyancsak elvégzi a szerző (mennyiségi számítások alapján). Az értelmezést helyenként szaggatottá teszik a gyakori folklórszöveg-beillesztések, amelyek így helyenként a végig nem vitt értelmezés illúzióját keltik, néhol esszéisztikusak. Értelmezéséhez antropológiai elméleti keretet Jan Assmann a kommunikatív emlékezés kulturális formáiról írott könyve nyújt (Jan Assmann: *A kulturális emlékezés. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Bp. 1999).

István Anikó legfontosabb következtetésének azt tartja, hogy korábbi feltételezésekkel (feltételezésével?) ellentétben „az egyes megnyilatkozások ezt a típusú imádkozási módot az ima egy lehetséges, egyenértékű formájaként értékelik, nem tartják hatékonyabbnak, értéke-sebbnek a hagyományos imaformáknál”. A fedőlapon népviseletbe öltözött moldvai csángók búcsús csoportját ábrázoló fénykép jelenik meg, piacossá téve és egy nemzeti szimbolikus jelentésmozgóba emelve ezáltal a könyvet.

2002-ben jelent meg Szabó Á. *Töhötöm Közösség és intézmény (Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban)* című könyve. A könyv több szempontból is figyelemre méltó. Az erdélyi falu közelmúltjának legfontosabb gazdasági-társadalmi folyamatairól nagyobb lélegzetvételű gazdaságantropológiai megközelítés mind ez idáig csak elvétve született. (Ennek a területnek eddigi talán legfontosabb munkája Oláh Sándor *Csendes csata-tér* című könyve.) Másrészt az alkalmazott módszer szempontjából újszerű, amely világosan mutatja azt a tudományselemléti törést, amely azt utóbbi években a magyar néprajztudomány egyik nagy dilemmájaként jelentkezett. Míg a korábbi megközelítések túlnyomórészt a néprajzi leírásnak voltak alárendelve (a hagyományos falu gazdasági világát vizsgáló etnográfia ez különösen érvényes), addig Szabó Á. *Töhötöm* könyve megértésközpontú, a kulturális antropológia felé irányulást jelzi.

A *Tasmánok a focimeccsen* című fejezet metaforikusan veti fel a néprajzi megértés és leírás problémáját: egy adott kultúra lényegi komponenseinek csak egy bizonyos részét ismerő kutató könnyen a „játékszabályok” félreismerője lehet. Az egyszerű, közönséges megfigyelés nem elég egy kultúra rejtett evidenciáinak tényszerű megértéséhez. Egy adott kultúra, bármennyire is hasonlít a kutatóéhoz, bizonyos komponenseiben mindig idegen nyelvű marad. Az ilyenszerű idegennyelvűség áthidalására, a „másik” kultúra játékszabályainak megfejtésére vállalkozik ez a könyv.

Egy falu életvezetésének irányításában kiemelt fontossága van intézményeinek. Egy ilyen intézmény Magyarlónán a *társ*, amely az egy *turmába* adott juhok gazdái-

nak a hatékony tartás céljából létrejött szövetkezését jelenti. A szerző a gazdatársaság működésén keresztül mutatja be, hogy milyen funkciókat lát el egy faluközösségen belül a közösségi értékrendből táplálkozó intézmény. „Alapvetően az egyén és közösség között létrejövő kapcsolatok szabályozására szolgál, és legfontosabb elve az, hogy az egyéni érdeket konfliktusmentesen emelje közösségi érvényűvé, összehangolva a gazdasági törekvéseket” – állapítja meg a kutató. A gazdatársaság tevékenységének bemutatásán keresztül egy közösség mentalitására láthatunk rá, amelynek szerves része az is, hogy milyen stratégiákat alkalmaznak gazdasági tevékenységükben.

A könyv második felében helyet kapó juhmérés szokásának bemutatása kiváló antropológiai „sűrű leírás”, amelyet etnográfiai párhuzamokkal értelmez a szerző.

A kutató az erdélyi népi gazdálkodás keretén belül elhelyezve a falu gazdasági berendezkedésének jelenlegi helyzetrajzát is körvonalazza. A lónai gazdálkodásban megfigyelhető stratégiákat az őket eltető kultúrán belül, azaz kontextusukban próbálja megragadni. A társadalom egészére és az életmódra való figyelés, az egyén közönségben elfoglalt helyének, viszonyának a kérdése, a közösség gazdaság szabályozó szerepe áll vizsgálódásának centrumában. Arra törekszik, hogy a könyvben valahol ott legyenek a „lónai emberek, a falu lakói is”. Ennek elérére a lónai emberek „hangja”, értékelésük, vélekedésük saját kis világukról viszonylag ritkán hallszik át a könyvön.

A könyvben a változás utáni erdélyi magyar falu olyan aktuális problémáira is rákérdez, mint amilyen a *viSSzaparasztosodás* kérdésköre. Fontos felismerése, hogy a paraszt fogalma és maga a parasztság viszonyítás kérdése, emiatt nem adható meg minden időben és minden helyen érvényes definíciója. Erdély népi gazdálkodása kapcsán egy új parasztságdefiníciót operacionalizál, a parasztság fogalmán „a nem városon élő, elsősorban mezőgazdasággal foglalkozó, a lehetőségek szerint önállásra berendezkedő réteget” érti.

A kutató fontosnak tartja kiemelni, hogy Magyarlóna faluközössége is egy változó társadalom, a társadalmi kontextus megváltozásával pedig nemcsak a paraszti világgép, de a benne gyökerező, az általa működtetett intézmények is változáson mennek keresztül. Meglátása szerint az intézmények azonban, ha veszítettek is jelentőségükből, éppen többfunkciós voltuknál fogva még mindig kiemelt szerepet töltenek be egy közösség életvezetésében.

Az előbbi szerzőknél a kutatott téma jóval terjedelmesebb szakirodalmát nézi át, szakirodalmi jegyzékében és a hivatkozásokban román szakemberek által írt munkákat is találhatunk. Ezek révén az esetleges román párhuzamokra is figyel, tekintve hogy Lónán – habár magyar faluként tartjuk számon – jelentős számú román közösség él.

Peti Lehel

Az etnográfusi hagyományok tovább-, illetve újírásának lehetőségei

Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról. Kvár 2002. 240 lap*
Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 2. Fiatal kutatók a népi kultúráról. Kvár 2003. 192 lap*

A kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság könyvkiadói tevékenységének egyik oldalhajtása a Kriza Könyvek sorozat. Az utóbbi két év folyamán ebben jelent meg a néprajzi orientáltságú fiatal kutatók tanulmányait egybefoglaló *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról* címet viselő két kötet.

Mivel a két kötet ugyanazon koncepció alapján állt össze, és a szerkesztő is ugyanaz mindkettő esetében, a munkát – amennyire a recenzió bemutató és kritikai keretei megengedik – egységként tárgyalom.

A koncepcióról. A kötetek szerkesztője – Szabó Á. Töhötöm – által írt előszavakban kifejtetten is megjelenik az új „diáksorozat” létrehozásának alap gondolata. A BBTE Bölcsészkarán működő Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, valamint ennek háttérintézménye, a Kriza János Néprajzi Társaság hathatós anyagi és szakmai támogatásával folyó kutatómunka megjelenítő fórumaként a *Lenyomatok* több szempontból is hasznosnak bizonyul. Amellett, hogy a fiatal kutatók számára megnyilvánulási, publikálási lehetőséget biztosít, megteremti az egymás eredményeinek megismerési feltételeit is. Az évi rendszerességgel megjelenő kötet a néprajztudományon belüli szakterületeken (folklor, tárgyi néprajz, gazdasági és társadalomnéprajz) született dolgozatokat egységbe szervezi, a tanulmányok kiválogatásánál ugyanis tematikus megkötöttség nincs, a hangsúly kizárólag a dolgozat szakszerűségére és minőségére kerül. Egyes értelmezések az egyetemi tanárok köre szerveződő kutatói iskola/iskolák körvonalazódását is felfedezni vélik a *Lenyomatok* kereteiben.

A tanulmányokról. A sokszínű tematikát a szerkesztő mindkét kötet esetében nagy vonalakban tömbösítette, így az azonos kutatási területeken vagy hasonló témában írt dolgozatok egymás mellé kerültek.

A *Lenyomatok* (az első kötet még sorozatszámozás nélkül jelent meg) első dolgozata a regionális identitástudat vizsgálatával foglalkozik két etnikailag-kulturálisan „átmeneti” régióban, a Borsa- és a Lozsárd-völgyi magyarság körében. Az önmeghatározás alapvető szempontjait a táji tényezők mellett a gazdasági és a kulturális specifikumok, valamint – kifejtettebben – a „magyar ruha” és a táncdialektus sajátjaiból vezeti le a szerző (Könczei Csongor).

A következő két tanulmány nem tematikailag, hanem módszertanilag képez egységet. A szerkesztői *Előszóban* említett, a tanulmányokra jellemző „egyfajta horizontváltás” (5) a kutatási paradigmák kibővítésében és elméleti jellegű levezetésében mutatkozik. Az első dolgozat szerzője (Szöcsné Gazda Enikő) a háromszéki csempekészítő központok és termékeik bemutatását történetiségében tárgyalja, az előállítók és a megrendelők társadalmi kontextusába helyezve pedig még árnyaltabbá válik a kérdéskör. A kerámiák aprólékos motívumvizsgálata a tárgyi néprajzos éles szemét dicséri. A dolgozat gazdag levéltári adatbázis feldolgozásán alapul. A következő dolgozatban Bokor Zsuzsa a levéltári kutatások és a

vizsgálatnak alávetett peranyagok módszertani közelítésének problémáját veti fel, az „értelmezett tények és a valós tények közötti távolság” (47) szűkítésének nehézségeiről értekezik. Kiindulópontja egy 18. századi boszorkányper, amelynek feldolgozása közben bemutatja a hagyományosan alkalmazott kutatási paradigmákat, és újak felhasználási lehetőségeit is felvillantja.

Egy kialakulóban levő kolozsvári narratívakutató iskola első publikált eredményeinek is tekinthető a következő három dolgozat. Az első szerzője (Szöcs Levente) az igaztörténetek gyűjtése és feldolgozása kapcsán felmerülő nehézségekről, a „gyűjtő” és az „adatközlő” személyének meghatározásáról, a köztük lévő kapcsolatáról, a kutatás térbeli-időbeli kontextusáról, helyzetfüggőségéről értekezik három konkrét példa alapján. Az élettörténetek konstruálásának többirányú vonatkozását, az ember és történet viszonyát elemzi a következő dolgozat egyetlen parasztember esetében (Vajda András). Halmagy története bontakozik ki abból a tanulmányból, amelynek szerzője (Ozsváth Imola) az 1850-es évtől elérhető statisztikai adatokat az egyéni élettörténetekkel veti egybe, és párhuzamosan követi a dél-erdélyi szörványtelepülés statisztikailag igazolt megfogyatkozását a családok szétszóródásával.

Két dolgozat szerzője foglalkozik hiedelemkutatással. Simon Boglárka egy székelyföldvári parasztszónynak a transzcendens szférával megvalósított kapcsolattartási technikáit vizsgálja, Soós Timea pedig a különböző tudatformák szellemi jelentőségét hangsúlyozva egy falu rontáshiedelmeinek szimbolikáját elemzi az archetipális mítoszkritika módszerével.

A mezőségi Magyarorszávat sirató és halottbúcsúztató szokását elemző tanulmány strukturalista-funkcionalista módszerrel közelíti a rítusokhoz, illetve magukhoz a rítusszövegekhez, figyelve a bennük előforduló motívumokra és tartalmi egységekre oly módon, hogy közben folyamatosan kapcsolatot teremt a szöveggörnyezettel, és társadalmi kontextusba ágyazza (Dimény Erika). Interetnikus – magyar, román és szerb – környezetben (Arad egyik negyede: Gáj) élő székelyek életmódbeli változásait, a gazdasági, természeti és társadalmi adottságok együtthatását, az identitásépítés sajátosságait rajzolja meg a következő dolgozat szerzője (Hajdó Khell Noémi), felvázolva a Székelyföldről való kitelepedés főbb motivációit, a migráció nemzedéki aspektusait, a szocializáció, a helyi társadalomba való adaptálódás segítő és gátló tényezőit. Dimény Attila Oroszfalu vallási életének és az oktatási körülményeknek a helyzetét tárgyalja dolgozatában néhány 18–19. századi dokumentumra alapozva. A többségében katolikus lakosságú Oroszfalu a reformáció legkeletibb bástyájaként számon tartott székely város – Kézdivásárhely – közelségében különleges helyzetben volt, mivel a reformáció után, de főleg a 18–19. század folyamán kiéleződtek a két település között a felekezeti villongások.

A szocialista hatalom a népet a család modellje szerint akarta egyetlen nagy társadalmi-gazdasági egységbe (nagy családba) integrálni. Turai Tünde ezt a folyamatot taglalja dolgozatában, a szocializmus alapdokumentumaiból kiindulva – Marx, Engels, Lenin tételein keresztül – vizsgálja a hatalmi érdekek által forgalmazott (hamis) családképet, illetve azt, hogy miképpen próbálták megfeleltetni a társadalmi rendszert a családnak és fordítva. „Mindkettőnek ugyanazokkal az elvekkel, tartalommal és működési stratégiákkal (pl. ötéves terv alkalmazása a családon belül) kell rendelkeznie, mintha a család a társadalom kicsinyített mása lenne. Illetve a társadalom a család kiterjesztett formája” (193).

A gazdasági kapcsolatok interetnikus aspektusait elemzi Szabó Á. Töhötöm egy Hargita megyei falu, Siménfalva példáján. Az 1989 utáni – addig hagyományosnak tekintett – kapcsolattartási módok a falu társadalmát alkotó két etnikum, a magyar és a cigány lakosság között erőteljesen megváltoztak, mivel felborult az az egyoldalú gazdasági mérleg, amely korábban a magyarok javára billent. E változással újabban megteremtődtek a cigány gazdasági elit kialakulásának és felzárkózásának a lehetőségei is.

A padfirka-kultúrában termelődő, korántsem választékos, de sokszor igen ötletes graffitik-grafikák elemzését nyújtja, a létrejöttük megértéséhez vezető utakat jelöli ki az utolsó tanulmány szerzője, Jakab Albert Zsolt. A vizsgálat a sokoldalú népi kultúra egyik szelektént/szubkultúrájaként kezeli a jelenséget, az értelmezési keretben kialakított tipológiáit e szubkultúrából merített konkrét adathalmaz alapján állítja fel. A tanulmány újszerűsége a vizsgálat tárgykörének megválasztásában (a néprajzilag eddig nemigen tárgyalt városi diákkultúra) rejlik.

Értekes információbázist képez az a táblázat, mely a kolozsvári egyetemen 1938-tól 2001-ig megírt néprajzi szakdolgozatok jegyzékét foglalja magában. A 115 tételből álló lista tartalmazza a védés évét, a végzős diák nevét, a szakdolgozat címét és az irányító tanár nevét is (összeállította Csibi Margit és Kozma-Kis Erzsébet-Edit).

A kötetet angol, román és magyar nyelvű tartalomjegyzék zárja.

A *Lenyomatok* 2. első négy dolgozata a narratívák kutatás újabb eredményeként jelenik meg. Az elsőben István Anikó a régi emlékek felelevenítésének folyamatát egyetlen személy esetében követi figyelemmel. Az élettörténet elemzése során kiemelt szerepet kapnak az emléktörédek rendszerbe szerveződésének törvényszerűségei, az emlékező szubjektum önreprezentációjának kérdései. Egy szórványban (a dél-erdélyi Halmágyon) élő naiv művész (*parasztművész*) élettörténetét a közösség emlékeztetőközösségére vetítve a megfoghatóságra, a szórványosodásra utaló nyomokat keresi a második dolgozat szerzője (Ozsváth Imola). Nem veszi azonban figyelembe, hogy a „naiv művész” státus egy kis településen alapjaiban meghatározza az élettörténet szerveződését, alakulását, és kivált az identitás-szervezés, az önreprezentáció megkonstruálása mutathat figyelemre méltó

(megtévesztő) különbségeket a szórványfalu laikus, „nem művész” lakóinak élettörténetével szemben.

A „kulákozás” politikájának megélése, az üldözöttség éve és azok egy egész emberi életre kiható lenyomatai jelennek meg a következő dolgozatban. Az ötvenes évek országos szintű gazdasági válsága egy család (vagy egy személy) többszörösen hátrányos helyzetével társulva mély lelki problémákat okozhatott, amely az önértékelés és a falusi mikrotársadalom értékelési szempontjainak összeütközése mentén artikulálódik (Miklós Zoltán).

A népi vallásosság néprajzi vizsgálata egy megtévesztő történet két variánsa során bontakozik ki. Az értelmezés fő szempontjaként a narratíva kialakulásának (kontextusának) feltételeit választja a szerző (Demeter Éva), ugyanakkor rámutat a variálódás, az újraindítás lehetőségeire is.

A következő tanulmány az antropológiában egyre hangsúlyosabb szerephez jutó kulturális nemek (gender) kutatásának néhány elméleti paradigmáját veti fel. A nő- és férfikutatások kelet-európai eredményeinek bemutatása után két interjút dolgoz fel a szerző (Bokor Zsuzsa). A dolgozat hiányossága, hogy a végkövetkeztetés angol nyelvű idézete (100) lefordítatlanul maradt.

A hagyományos gazdálkodás tökefelhalmozó technikái nem mindig felelnek meg egy adott korban a hatalom által forgalmazott (legitim) életstratégiáknak. Olyan alaphelyzetekre is bő a példaanyag, amikor ezek a törvényt megkerülő gazdasági célú lépések egy adott társadalomban közismertté, mi több, hallgatólagosan elfogadottá és gyakorolttá válnak. A tanulmány elsősorban elméleti szinten taglalja az informális gazdaság szerveződései és működési elveit, külön figyelve a '89 előtti és utáni társadalmi viszonyokra (Szabó Á. Töhötöm).

A kalotaszegi cigánymuzikusok mobilitását elemzi egy tanulmány szerzője (Kőnczei Csongor) a híres pri-más, Fodor „Netti” Sándor életútja alapján. A vizsgálat végkövetkeztetése az, hogy a cigányzenészek a kalotaszegi társadalom legmobilisabb személyei, ez a helyzet pedig a technikai és szemléleti újítások területén is előnyös szerephez juttatja őket.

A múlt és jelen közti kapcsolódást, az irányított/megszabott rituális vagy spontán emlékezést, a tér megjelölését és ünnepivé avatását a kolozsvári emléktáblaállítás alapján vizsgálja egy dolgozat szerzője (Jakab Albert Zsolt). Rámutat, hogy a szimbolikus térfoglalás komoly konfliktusokat gerjeszt a magyar–román interetnikus környezetben, amelynek kihatásai nemcsak a rituális emlékezés során, de a vizsgált magyar etnikum mentális önreprezentációja folyamán is eleve döntő mértékben befolyásoltak.

A kötet utolsó két tanulmánya a Kriza János Társaság által az utóbbi években szervezett-irányított moldvai kutatások terméke. A moldvai csángó falvakban a szigorúan ellenőrzött normarendszer és a vallásos buzgalom összefonódása során a lopás a legsúlyosabb bűnök közé tartozik. A lopáshoz fűződő hiedelmeket, magát az eseményt és a következményeit elemzi egy szerző (Peti Lehel) néhány példa alapján.

A következő dolgozat szerzője (Nagy Emőke) is újszerű témát választott: a fogamzástól a szülés pillanatán

keresztül a hathetes (gyermekágyas) idő lezárulásáig követi nyomon a pusztinai csángó társadalom szokáscelegvéseit, hiedelmeit, folytonosan összevetve a múltat a jellel. A dolgozat legfőbb kérdésköre a kórházi szülés és az otthon szülés problematikája. Az idegen kórházi környezet depressziós hangulatát elvetve a pusztinaiak körében újabban az otthoni intim légkörben megtervezett szülés tendenciája válik hangsúlyossá – mutat rá a szerző.

A *Lenyomatok* 2. is angol, román és magyar nyelvű tartalomjegyzékkel zárul.

A kötetekben közzétett dolgozatok egyenkénti, de csupán villanásszerű bemutatását lezárva néhány gondolat erejéig hadt térjünk vissza a *Lenyomatok* általánosabb aspektusaira. Mint remélhetőleg érzékelhetővé vált, a tanulmányok a hagyományosabbnak számító tárgyleíró vagy -bemutató etnográfia szempontjait is hasznosítva, de azokon túllépve a társadalomtörténet, az antropológia, a szociológia irányába mozdulnak el, módszereikre pedig nem a leíró, hanem az elemző-értelmező hozzáállás jellemző. A módszer megválasztásán túl a tematika is újszerű, mint láttuk, hagyományosabb és mindeddig feldolgozatlan témákat is tárgyalnak. A vizsgált kultúraselekték a népi kultúra számos területét átfogják: az írott populáris kultúrától az oral history önfeltáró világán keresztül a gazdálkodás több ágazatáig vagy éppen egy városi szubkultúra elemzéséig terjednek. Fontos közös ismérvek ugyanakkor az etnológusi hagyomány tovább-, illetve újírása – éppen az újszerű módszerek felhasználásával, a néprajzi jelenségek értelmezésében való kipróbálásával –, a szakirodalom céltudatos, ugyanakkor kritikus szemléletű kiválógatása és felhasználása.

A sorozat védelmében azt az egyre inkább teret hódító tévhitet is szeretném megcáfolni, hogy a Kriza Könyvek sorozat s ezen belül főleg a *Lenyomatok* olyan fórum, ahol „mindenki publikál”. A kötet szerkesztés háttér munkáinak menetét ismerve kijelenthetem, hogy a kiadásra felkínált szövegek szigorú tartalmi-nyelvi-formai követelményeknek kell hogy megfeleljenek, s a hozzájuk fűzött javító szándékú kritikák megszívvelésével a tanulmányok tovább csiszolódnak. Megállapítható tehát, hogy a *Lenyomatok* nem olyan jellegű gyűjteményes kötet,

ahová a néprajz szak „termését” begyűjtik és „lenyomatják”, hanem az alaposabb, elmélyültebb dolgozatok összesítő kötetsorozata. A közzétett tanulmányok azért is kiforrottabbak, mert a szerzők nagy hányada a készülő államvizsga-dolgozatából vagy a már megvédett disszertációjából állított össze egy-egy rövidebb, publikálásra alkalmas változatot. Főleg a fiatalabb szerzők – a még egyetemi hallgatók – esetében elmondható, hogy közzétett dolgozataik korábbi változatát megvitatták a témavezető tanárral, szemináriumi vagy fél éves dolgozatként is megvédték, miközben újabb szempontokat hasznosítottak, a szerkesztési munkálatok alatt pedig további alapos ellenőrzésnek vetették alá. Ezt azért tartom fontosnak kiemelni, hogy láthassuk: a kötet dolgozatai valóban ellenőrzött eredetűek, és alkalmasak a néprajztudományban való megjelenítésre.

A *Lenyomatok* szerkesztője szerint: „ha csak egy pillanat és nézet erejéig, de itt villan fel, hogy a legfiatalabb nemzedék – a szakma továbbvitelének letéteményesei – nézetében merre halad a néprajztudomány” (5). Ennek alapján feltételezzük, hogy a sorozat kötetei a néprajzi tudományos haladás – legalábbis kolozsvári szintű – jelzésértékű állomásai. Hogy a tágabb szakma számára mit jelentenek, milyen értékeket képviselnek, az az alacsony példányszám és a leszűkített terjesztési lehetőségek által is determinált. Kolozsvári tudományos viszonylatban a sorozat mindenképp eléri a kütűzött célokat: biztos publikálási lehetőséget jelent a szakmai síkon maradni szándékozó fiatal kutatók számára, az intézményes keretekben megvalósított néprajzi-antropológiai kutatások és az eredmények tudományos szintű bemutatására.

Nem tudom eldönteni, vajon jelzésértékű-e, hogy az első kötet 240 oldalnyi terjedelmét nem tartotta meg a *Lenyomatok*, hiszen a második kötet már alig 190 oldalas, és nem is 15 dolgozatot tartalmaz, mint az előző, hanem csupán 10-et. Reménykedjünk, hogy a terjedelem csökkenése nem a kézirat hiányának tulajdonítható, hanem a minőség javulását szolgálja.

A kötetek borítólappait a Kriza János Társaság adattárából válogatott fényképek felhasználásával Kőnczey Elemér tervezte.

Kinda István

A zeneesztétika senkiföldjén

Angi István: A zenei szépség modelljei. Kvár 2003. 283 lap

Az esztétikum zeneisége közel két éve jelent meg, most újabb kötetet üdvözölhetünk a zeneesztéta, zenetudós, egyetemi tanár Angi István tollából. Címe: *A zenei szépség modelljei*. A két kötet között fennálló viszony rávilágít a szerző több évtizedes munkásságának mottójára, az elmélet és gyakorlat szerves egységére. Bár a két írás tematikája a zeneesztétika kérdéseinek vizsgálatában szorosan összekapcsolódik, a most megjelenő kötet mégis gyakorlatibb zeneesztétikának tűnik, mintegy megtestesülése a zenei múlt oknyomozó vizsgálódásainak. Azért mondjuk, hogy gyakorlatibb, mert a gyakorlati jelző kizárólagossága megszüntetné a teória-praxis kölcsönös feltételezettségét. Am itt mégsem valamilyen elméletigazolásra gondolunk, ha-

nem sokkal inkább arra, ahogyan a szerző magára a zeneesztétikai valóságra reflektál, úgy is mondhatnók: kérdésfeltevéseinek elméleti feltételeit faggatja. Ebben az értelemben *Az esztétikum zeneiségénél* „érthetőbb” könyvet tart kezében az olvasó, bár az idézőjelbe tett „érthetőség” itt tükröképe és kritikája a közmegítélésnek, hiszen rávilágít az esztétikával és különösen a zeneesztétikával szemben támasztott bizony sokféle elvárásra. Megfoghatatlan lenne a zeneesztétika? Éppen annyira megfogható, mint amennyire a zene az, és persze fordítva is. Természetesen itt is csak hallgatólagos számonkérésről lehet szó, mint ahogy a válasz is mindig hallgatólagos. „Az esszé a senki földjét műveli; az esztétikai esszének a tudomány- és mű-

vészteköztségében a felszabadult senki földjéből a felszabadulás művelése maradt. A határok, határkövek művelése. És marad az Esély, amiért érdemes művelni őket: e határok átlépése, az átlépés világa, amely – talán – a felszabadulás művelésében elhozza a felszabadult senki földjének interrációját – mindenki számára” – írja Angi István előző kötetének előszavában. A szerző nem tehet mást, mint lenyűgöző elméleti és gyakorlati tudását megosztja velünk, és sokkal inkább előretekint, mint hogy megmagyarázza a megmagyarázhatatlant. Műalkotásokkal a tarsolyában életre hívja az esztétikum birodalmát, gyermeki cinikussággal átadja magát tulajdon rendszerének, hogy bejárassa annak erőterei mentén, az Eszményi és Valós, Égi és Földi, Időtlen és Mulandó pólusok által kijelölt játékeret, hívogatóan vissza-visszatekintve az olvasóra.

Fellapozva a kötetben szereplő témaköröket, könnyen átláthatjuk a szerző fontosabb érdeklődési területeit, melyek az elmúlt évtized írásaiból állnak össze. Tematikáját tekintve talán az alcímként szereplő *Zenei anyanyelvünk* ragadja meg és fűzi egységbe leginkább a közel harminc írást kitevő kötetet. Hiszen az immár sajátunkká vált palestrinai és bachi életművek mellett valamennyi írás az erdélyi és a szűk hazánkon túlélő egyetemes magyar kultúra értékeivel foglalkozik, vagyis elsősorban rólunk és hozzánk szól. Kötelességvállalás, saját értékeink méltó tisztelete és az irántuk érzett felelősség kelti életre a kötetet, hiszen a szerző felejthetetlen gyermekkori gregorián élményei, a liszti, bartóki és kodályi életmű tanulságai, valamint a kortársakkal szembeni bajtársi magatartás az erdélyi kultúra ápolásában nemcsak kiindulópontja, hanem végső célja is ezeknek az írásoknak. Kettős értékteremtésről van itt szó: esztétikai és köznap-kulturális, megtartó értékteremtésről, hiszen, mint tudjuk, az alkotás fölötti szemlélődés nemcsak rámutat a benne rejlő értékekre, hanem a rámutatásban újabb értéket teremt.

A szép vizsgálata, mely egyben az esztétikatörténet kulcskérdése, itt is központi szerepet kap, amint a kötet címe is jelzi. Persze arról a szépről van szó, mely lendületbe hozza az esztétikai erőteret a groteszk–abszurd, groteszk–transzcendens tengelyek mentén, és kiindulópontként szolgál az érték kategóriáinak, így magának a szép kategóriájának létrejöttéhez is. A főnévi minőségű szép, a nem létező és mégis folyamatosan jelen levő, megfoghatatlan, de mindig mágnesként vonzó, bár maga nem változik, arra készíti a

mindenkori alkotót, hogy ő maga a szép megragadására való törekvésében változóan megújuljon benne. Tovább gondolva a Victor Hugo-i mondást, miszerint „a szépnek egy, a rútnek ezer arca van”, itt talán úgy értelmezhetnénk, hogy a nagybetűs *Szép* számunkra legalább annyira megfoghatatlan, mint amennyire az ezerarcú kisbetűs rút előtt magunk bizonyulunk gyakran megfoghatónak.

Az égi és a földi szép viszonya – mint az a kötet bevezető soraiból kiderül – hívja életre az egyházzenét az áhítat szentségében, ahol nem csak az áhítat tárgya, hanem maga a viszony is szép, mely azonban olykor a feszültséggel terhes jó–rossz kapcsolatában keresi a katarikus oldódást. Ebben a gondolatmenetben vezet végig a szerző ágostoni hitvallással az áhítatban megcsendesült ujjongás gregorián zenéjét a mise állandó tételein keresztül a palestrinai egyszerűség és a későbbi, a barokk fenséges jegyében életre kelt bachi passiókig, az égi és földi viszony súlypontjainak változásaiban mutatva be a gregorián ének sorsát. És hogy a kötetben felvázolt – joggal mondhatjuk – gregorián esztétika teljesebb legyen, nem feledkezik meg a magyar vonatkozásokról sem.

Bár a kötet a zenei szépség jegyében fogant, a szöveg lépten-nyomon előhívja a társművészetek esztétikai tanúságát is. Hiszen, mint tudjuk, számos műzsai művészet indult el a szépség keresésére. A közöttük kialakuló párbeszéd vagy ahogyan a szerző nevezi: „a műzsák testvérisége” végigkíséri az esztétikatörténetet a korai szinkretizmus állapotától a modern kori szintetikus egymásra találásig. Ez a párbeszéd meghatározó Angi István esztétikai rendszerének kialakításában, és mint a diákjai jól tudják, esztétikai előadásainak is gerincét képezi. A dinamikus művészetek termékeny együttlétéről olvashatunk *A kórusművészet esztétikájában*, *A műzsák testvérisége ma* pedig a jelenkori zene és építészet kapcsolatát mutatja be a tér-idő viszonyrendjeinek tükrében.

Igen nehéz zárszót találni e néhány mondat végére. Az Angi-életmű nyitott szerkezetére rímelve mi is nyitva hagyjuk a műalkotásokról szóló elmélkedések továbbbórolását – hiszen sem a szerző, sem mi nem is tehetnénk másként –, abban a reményben, hogy az olvasó érdeklődéssel lapozza fel majd a kötetet, s általa, időnként újabb – talán nem is remélt – látogató téved be a zeneesztétika *senki földjére*.

Fodor Attila

Sorsjáték

Király V. István: *A halál és a meghalás tapasztalata. Metafizikai és alkalmazott filozófiai odatekintés (kilenc szemszúrásban)*. 2003. 170 lap

„A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni...
S akarsz, akarsz-e játszani halált?”
Kosztolányi Dezső

A játéknak „nincs célja, ahol befejeződné, hanem állandó ismétlődésben újul meg”, „miközben a játékosokat bevonja magába, s így maga a játék válik a játékmozgás voltaképpeni szubjektumává” (Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*. Bp. 1984. 89, 338). E játék játszása

„sajátos lényegvonatkozásban áll a komollyal” (uo. 88), hisz a karteziánus szubjektum védőburka már töredezett, tehát a játék magát a játékost teszi kockára (aufs Spiel setzen), aki számára „legsajátabb lenni-tudására megy ki a játék” (Martin Heidegger: *Lét és idő*. Bp. 1989. 499), és ez a „kimenetel” végeredményben nem más, mint a halálhoz való „előrefutás [...]” vagyis a tulajdonképpeni egzisztencia lehetősége” (uo. 447).

Innen tekintünk most vissza a mottóvá avatott Kosztolányi-kérdésekre, és hagyjuk magunkat általuk bevonnai a Király V. István kötetében meghirdetett és felvállalt játékba, hogy ily módon a maga részéről is abban részt vevő szerzővel való *játszótársi viszonyban* megismerhessük a mű játékának, illetve a játék művének „alapszabályát”, amely arra „kötelez”, hogy a pillantás „SZEM(be)SZÜRÁS”-ában lássuk – esetleg – meg a rejtőzködő „igazságot”, és a filozofálás „élő” jelenében: hallgassuk „a neszelő hívások – ez alkalommal – halálos csendjét” (20).

A tekintet „szemtől-szembe-valósága” értelmében használt SZEM(be)SZÜRÁS itt azt jelenti, „valóban kérdezni egy olyan kérdést (ami ugye itt »kérdezést« és nem »kérdőjel(e)zést« jelent!), amelynek sajátossága éppen az, hogy ő maga is mintegy bennünket is »önmagában tart«” (126). Ez a szöveghely a lényegszerűen igaz jelenvaló lét gondolatához küld, amennyiben az „feltárultként feltár és felfed” (Martin Heidegger: *i. m.* 388).

De vessünk egy pillantást a tartalomjegyzékre is, hogy beláthassuk a nagybetűs „SZEM(be)SZÜRÁS”-ok stilisztikai szempontból is fontos szerepét, ami úgy különíti el a kötet részeit egymástól, hogy ugyanakkor a halállal való szembesülés akaratát/döntését „hirdeti”, és valóban a „szem(ünk)be szúr” azáltal, hogy tematikai fenntartást jelez a szokványos fejezetekre való tagolódásban kirajzolódó „traktátus” műfaji követelményeivel szemben. Kérdés ugyanis, hogy a halálról értelmes-e egyáltalán elfajta „értekezésszerű”, különdleges tanulmányt írni...

A szembeszúrás, valamint a halálos csend hallgatása/hallása csakis a halálhoz viszonyuló lét létmódjaként értelmezhető, mint a „minden tapasztalat tényleges megszűnésének az ugyancsak tényleges tapasztalata” (19). Ez pedig nem más, mint a *meghalás tapasztalata*, ami annyiban „különbözik” a *halál* pusztá „fogalmától”, amennyiben az „általam éppen látott” fenyő sem azonos a fenyőfa fogalmával (125). A halálról értelmetlen tehát úgy beszélünk – vallja a szerző –, hogy közben mintegy megfélekedzünk a meghalásról és annak (voltaképpen) tapasztalatáról, nevezetesen arról, amely minden más tapasztalattól különbözően „a tapasztaló tapasztalatával együtt, sőt éppen e révén, illetve által *huny el/ki!*” (58).

A meghalás tapasztalatához „előrefutó” lenni tudás számára tehát a halál megmarad felszámolhatatlan „probléma” lenni, ami a maga kérdésességében már valóban a *metafizika* területéhez tartozik, amennyiben ezt a terminust a szerző nyomán nem egy „filozófiai diszciplína”, hanem az alapvető egzisztenciális és filozófiai nehézség – a halál fenomenjéhez való egzisztenciális (megértő és felvállaló) kapcsolat – jelölésére alkalmazzuk. Ez azonban korántsem jelenti a filozófiai hagyományról való megfélekedést, hanem éppen ennek „játékhozását” feltételezi ahhoz, hogy a szerző példáját követve az ókortól napjainkig terjedő „filozófiatörténeti tanításokat” értelmezve és velük vitában állva eljuthassunk a heideggeri szóhasználatból kölcsönzött, immár valóban „halandóvá vált” önmagunkhoz, tudva azt, hogy „Létező, emberként, úgy vagyok, hogy meghalok” (154).

A halál, ebben a rávilágításban, olyan *fenoménként* mutatkozik meg tehát, amely a maga mihozzánk tartozá-

sának a *fakticitásával*, illetve ennek az értelmezésével együtt számunkra kimondott metafizikai problémaként, sőt az egzisztenciális *fakticitás* konstitúalódásának forrásként adódik. Ennyiben a halál *hermeneutikai* értelmének és értelmezésének is számolnia kell annak sajátosan fenomenológiai felmutathatóságával, azaz a vele való találkozás – lehetséges és problematikus – leírásával.

A szerző arra vállalkozik, hogy ebben a találkozásban világítson rá a halál tematikájára, ezért nem pusztán „önmagában”, hanem csakis a mihozzánk-tartozása kapcsán vizsgálja, miközben kiemeli, hogy „mindenféle »értelem« – vagyis az »értelmesnek« mondható lény is – csakis a *sum*, a halál, valamint a szabadság hármis horizontjában konstitúalódik!” (119). A *sum* és a halál együttgondolását szorgalmazza tehát a könyv, ennek pedig feltétele és közege a szabadság. A szabadság ugyanis mint létre nyitott lét, illetve létezés, éppen az önmagára kérdező – az önmagát kérdésessé tevő – keresésben ad súlyt, illetve értelmet a halandó *sum*-nak. Ez már a halál pusztá „fogalmán” túlrá, nevezetesen annak a kategóriális terminusához vezet, éspedig azáltal, hogy ez a radikális kérdésesség ránk bizza a „halandóvá válás” tulajdonképpen terhet.

A „kategóriális” kifejezéssel itt a szerző az arisztotelészi „kategóriákra” emlékeztet, amelyek „nem is mások, mint alapvető és meghatározott irányultságú, illetve/és meghatározott módon egybefonódó kérdések” (45). A kötet ez alkalommal csupán felvillantja ezt a „kérdéskört”, hiszen a tematika részletes kifejtése már olvasható a szerzőnek az „*Alkalmazott filozófia*” és a *kategóriális elemzés* c. írásában, amely a *Filozófia és Itt-Lét* c. kötetében található.

De az életösztön – a mindennapok megkönnyítésére irányuló hajlam –, aminél genetikailag semmi sem elültettebb, pontosan ettől az alapvető tehát kíván(na) megszabadulni, helyesebben „megkönnyebbülni”. Ezzel szemben a filozófia – itt: *alkalmazott filozófia* – „lényege szerint, sohasem könnyíti meg, hanem mindig csak megnehezíti a dolgokat” – hangsúlyozza Heidegger (*Bevezetés a metafizikába*. Bp. 1995. 7) és hozzá kapcsolódva a szerző is: a filozófia feladata „a »dolgok« megnehezítésében, igazibb súlyuk és bonyolultságuk felmerítésében áll” (19).

Az ily módon *létmóddá* avatott filozófia egyben a schopenhaueri kijelentés mottóvá választását is „jóvá hagyja”: „Ha halál nem volna, aligha filozofálna az ember.” (Vö. Király V. István: *i. m.* 22.) Hisz csakis a halál, a végesség tudata adhatja meg/vissza a dolgok igazi súlyát, és csupán ez készítheti a véges emberi létezőt – többek között – filozofálásra is.

A címben szereplő *fogalmak*, illetve a *mottó* egybecsengése azonban a „szerves viszonyban állás” kimutatására némileg szükségesnek bizonyulhat, hiszen ez a kötet egyben folytatás is, és ennyiben a szerző dinamikus öntonossága biztosít táptalajt az ezt megelőző írásokkal (*Határ-Hallgatás-Titok*. Kvár 1996; *Filozófia és Itt-Lét. Tanulmányok*. Kvár 1999; *Fenomenologia existencială a secretului. Încercare de filosofie aplicată*. Pitești 2001) együttesen összeálló gondolati egésznék.

Ahhoz azonban, hogy e „létesítmény” valóban élő is legyen, az olvasó részvétele elengedhetetlen. A bevezetőben tárgyalt problémakörhöz küld vissza ez a gondolat, alkalmat teremtve arra, hogy végül még egyszer hangsúlyozzuk a „játszó-(szerző)-társ” szereppel – egzisztenciálisan – felruházott olvasó fontosságát, akinek tehát az a „kötelessége”, hogy ne legyen „játékronthó”, hisz csak ek-

ként teljesebb be a szerzőnek a kötet záró gondolatában megfogalmazott reménye: „most már talán *igazán* tartalmában mondhatjuk együtt Schopenhauerrel is azt, hogy: »Ha halál nem volna, aligha filozofálna az ember«” (uo. 160).

Sipos Erika

Erdély Júliája. Történet a 19. századból

Az elfátyolozott arckép. Báró Radák Polyxéna kisasszony emlékezete. Zebegény 2003. 83 lap

A Borda Antikvárium kiadványainak sorozatában ezer példányban megjelent kötet szemet gyönyörködtető könyvművészeti alkotás. Lapjai kuriózumszerű, titokzatos történetet rejtjenek.

Kétszáz éve annak, hogy egy erdélyi arisztokrata család tizennyolc éves lányának, Radák Polixénának szerelmi háttérű öngyilkosához küld vissza ez a gondolat, alkalmat teremtve arra, hogy végül még egyszer hangsúlyozzuk a „játszó-(szerző)-társ” szereppel – egzisztenciálisan – felruházott olvasó fontosságát, akinek tehát az a „kötelessége”, hogy ne legyen „játékronthó”, hisz csak ek-

Kétszáz éve annak, hogy egy erdélyi arisztokrata család tizennyolc éves lányának, Radák Polixénának szerelmi háttérű öngyilkosához küld vissza ez a gondolat, alkalmat teremtve arra, hogy végül még egyszer hangsúlyozzuk a „játszó-(szerző)-társ” szereppel – egzisztenciálisan – felruházott olvasó fontosságát, akinek tehát az a „kötelessége”, hogy ne legyen „játékronthó”, hisz csak ek-

Ha valaki szerelmi regényre kíváncsian veszi kezébe ezt a kiadványt, még talán csalódik is: nem áll össze egy színes, részletes *történet*. Aki azonban nem a kész mesére kíváncsi, hanem részt szeretne venni az ügy kinyomozásában; aki a felbukkant töredékes, csak találgatások révén összerakható adatokat maga kívánja értelmezni, megalkothatja *saját* Radák Pólíka-történetét.

Mondhatnám így is: a kötetben nem egyetlen színes, részletes történet olvasható. Több változatban áll előtünk az eset: a *Báró Radák Polixéna haláláról készített versek*, Molnár Borbála 1804-ben megjelent verses regénye, Dózsa Dániel 1852-ben közölt történeti beszélye, Knapp Éva történeti forrásokat feltáró tanulmánya és a kiadó, Borda Lajos vallomása által közvetített variánsokban.

De a kiadvány nemcsak a szerelmi történetről szól, hanem arról is, miért, hogyan faggatjuk a múltat. Knapp Éva egy olyan tragédia részleteinek nyomába eredt, amelyet a korabeli források mindig elfátyolozva emlegetnek. Ebben tanulmányírónak és olvasónak egyaránt az emberi kíváncsiság, a részvét a mozgatórugója. Radák Polixénából Pólíka lesz. A szerelmi történet iránti érdeklődés következtében Knapp Éva a Radák család Budapesten őrzött levéltári anyagából a történet szereplői közötti érzelmi viszonyokat próbálja kiolvasni. Pólíka életében két titokzatos férfi is jelen van: egy Laji nevű fiatalember és a Haller család egy férfi tagja. A családi levelezésből az is kiderül, hogy a megözvegyült Bánffy György feleségül kérte Pólíkat, a választ Pólíka édesanyjának kellett megadnia. De a levelekbe csak a halotti vers ismeretében lehet beleolvasni a férjhez kényszerítést, illetve Radák Polixéna másvalaki iránt érzett szerelmét.

A 19. század első éveiben élt személyek sorsát, magánéletét megérteni, emberi közelségbe férkőzni hozzánk – a múlt megismerésének olyan útja, amely a tudományos objektivitáson túl empatikus megközelítésre épül. Egy kihalt erdélyi magyar arisztokrata család történetét feltáró munka amúgy sem kerülheti el a kutató történelmi múlthoz való érzelmi viszonyulásának beszűremlését. Nemcsak Knapp Éváról szövegek. Borda Lajos epilógusát is áthatja az Erdély múltja iránti nosztalgia, fájdalom számára a múlt jeleinek gyors eltűnése Mikeszászárról és a Radák család előnevét adó Magyarbényéről. Pedig Mikeszászán a Pólíka hamvait őrző templomi kriptá zárandokhelyé válhatott volna, akárcsak Verona – a magyar bárókisasszony is a szerelmi hűség és tragédia jelképe, mint Rómeó Júliája.

Meghatározza Knapp Éva munkáját az irodalomtörténeti, filológusi kíváncsiság is. Radák Polixéna történetének irodalmi feldolgozásait nemcsak a bennük elrejtett adatok felszínre hozása érdekében mutatja be. A kötet elején közölt, a kortársak számára valószínűleg közismert, a 19. században több kiadást látott vers mentén feltárja a szöveg referenciáit, de a kiadvány sikerének okaira is rákérdez. A név nélkül megjelent kiadvány szerzőjéről, Kis Istvánról gyűjtött információkat. Ehhez szeretnék egy adalékkal szolgálni. Nemrég még egy Kis István szerzőségét bizonyító kézíratos bejegyzésre bukkantam. A kolozsvári unitárius kollégium tulajdonából a Román Akadémia Könyvtárának kolozsvári fiókjába került a nyomtatvány egy példánya (jelzete U 50808). Ennek címlapján a következő bejegyzés áll: „Írta Kis István, akkor Kolosvári Déák, az után Beresztelki Pap.” Ez a bejegyzés nemcsak azért értékes, mert megerősíti Kis István szerzőségét, hanem a keletkezéstörténetnek egy nem lényegtelen aspektusára irányítja a figyelmet: Kis István a kolozsvári református kollégium diákjaként írhatta a verset, a kollégiumi parentáló versek hagyományához kapcsolódva.

Knapp Éva azonban megalapozottan állítja, hogy a *Báró Radák Polixéna haláláról készített versek* nem tekinthető halotti nyomtatványnak. Szakszerű leírását adja a verses mű hatféle nyomdai kivitelezésű példányainak, ezek címlapjai nem tartalmazzák a halotti nyomtatványokra jellemző adatokat. A sorozatos megjelentetés egy kelendő kiadványra utal, nem pedig a család költségén egyszeri alkalommal megjelentetett halotti nyomtatványra. Radák Pólíka emlékére ilyen kiadvány az öngyilkosság ténye miatt valószínűleg nem jelenhetett meg, pedig a népszerű egyházi szónok, Herepei János egyik nagy si-

kerét Radák Polixéna felett mondott gyászbeszédével aratta (állítólag a kolozsvári nők száz aranyat küldtek neki a beszédért). A Radák család nem beszélt az öngyilkos lányról, és valószínűleg inkább eltüntetett nyomokat, mintsem fenntartani igyekezett volna egy halotti nyomtatvány által Pólíka emlékezetét.

Knapp Évától eltérően az 1803-as kiadványban szereplő öt szövegegységet egyetlen alexandrinusokban írt versnek olvasom, leoninusokat nem találtam benne. A címben szereplő többes számú „versek” csupán régies szóhasználat, nem jelöl több különálló verset. A 40–41. oldalon elemzett „második” versből idézett sorokat is másként értem, mint Knapp Éva. A szülői felelősséget hangsúlyozó rész után az alábbi sorok állnak:

*Nem tudom nagyobbat mellyik vétkezhetett
POLIKA-e? midőn igazán szeretett,
Vagy pedig az, a' kii kevély szíve heve
Fel-gyűjtván, POLIKÁn erőszakot teve;
POLIKÁt meg-mentii ifjú esztendeje,
Midőn mást kárhoztat őszbe borult feje;
POLIKÁnak nem vólt még tapasztalása,
Tsak tsillámlott benne az észnek lámpássza;
De másnak több észszel kellett vólna bírni,
Most a' meg-lett dőlgon nem kellene sírni,
Igy tanul az ember saját kára-után,
Akkor indul ő meg a' böltsesség' után,
Mikor a' gyalázat 's a' váratlan eset
Gondolatlan fején szomorán meg-esett;
A'kor őlt ő Pántzélt 's paist a' testére,
Mikor patak módra tsorog piros vére.*

Az én olvasatomban ezek a sorok nem egy Pólíka erkölceit ért gyalázatról szólnak, a Pólíkan erőszakot tevő idősebb személyben a szülőt látom (Molnár Borbála is mindig az erőltetés, erőszakotél szavakat használja a szülői férjhez kényszerítés kapcsán). A történetből későn tanuló alatt nem Pólíkat, hanem a gyermekét elvesztett szülőt értem, a gyalázat és a váratlan eset az öngyilkosságra utal, nem Pólíka nemi erkölccsértésére. Egyszóval kevesebb titkot, rejtett utalást látok a szövegben. Kis István versének más részleteiből az öngyilkosság indítókaira nézve csak annyit tudok meg, hogy Pólíka szeretett egy nálánál alacsonyabb rangú férfit, és a szülők ellenézték kapcsolatukat. Csak a fent idézett sorokból következtethetünk arra, hogy esetleg máshoz kényszerítették volna, de lehet, hogy az „erőszakot teve” csak a szerelem megakadályozására vonatkozik.

Radák Polixéna történetének feltárásában Kis István versét tartom az egyetlen faggatható irodalmi forrásnak. Véleményem szerint Molnár Borbála verses regénye nincs kapcsolatban Radák Polixénával. Dózsa Dániel történeti beszélyével szemben is van fenntartásom. A történeti beszély műfaja a töredékes információknak igencsak szabad fantáziával való feldolgozását tette lehetővé, ebben az időszakban nagymértékben legendásított életrajzok születtek még olyan esetekben is, mikor ismeretterjesztő szándékkal írták meg őket, és nem novelláról volt szó.

Molnár Borbála 1804-ben megjelent regényét (*Szerentsétlen Indulat vagy Sarolta és Sándor*) Knapp Éva Kőváry Lászlónak az *Erdély nevezetesebb*

családaiban közölt megjegyzése alapján olvassa Radák Pólíka stilizált történeteként: a bárókisasszony esetét „Molnár Borbála dolgozó fel más név alatt regénynek” – írta Kőváry, és Knapp Éva úgy gondolja, a *Szerentsétlen Indulatra* utalt. Ahogyan azt Knapp Éva kifejti, az alexandrinusokban (és nem hexameterekben) írt románt kevésszer említi az irodalomtörténet, de egy igen fontos közlemény elkerülte a tanulmányíró figyelmét.

Gálos Rezső az Irodalomtörténeti Közlemények 1938-as évfolyamában (76–77.) *Molnár Borbála elve-szetnek hitt verses regénye* címmel írt a *Szerentsétlen Indulat* korábbi kézirat változatáról. A *Szerentsétlen Szerelem* c. változatot ma az OSZK Kézirattára őrzi (Quart. Hung. 3734: Szerentsétlen szerelem avagy egy ritka szépségű és nagy születésű jeles személynek a szerelemből származott szerencsétlen és igen szívre ható szomorú története, melyet bizonyos leírásokból versekbe szedett és világ eleibe bótátott Molnár Borbála). A kéziratban az olvasókhöz szóló előszó 1797-re keltezett, a románhoz mellékelve olvasható két, Festetics Györgyhöz szóló ajánlás (versben és prózában, 1798-as keltezéssel), ekkoriban az ő pártfogásával készült kiadni regényét az író. A *Szerentsétlen Szerelem* és a nyomtatást megért *Szerentsétlen Indulat* között vannak eltérések, de a regényt legalább hat évvel Radák Pólíka öngyilkossága előtt elkészültnek kell elfogadnunk.

A regény tehát nem Radák Pólíkaról íródott, és hogy fél évszázad múltán Kőváry róla készültnek állítja, csak azt bizonyítja, hogy lehetnek átfedések a két történetben, illetve, hogy a Radák Pólíka-történet elfátyolozása annyira sikeres volt, hogy a (Molnár Borbála bevallása szerint) valós hazai történeten alapuló regénnyel összemósódhattott. A két történet üzenete ugyanaz lehetett, hiszen a Kis István versében megfogalmazott tanulságok tartalma és a Molnár Borbála által feladott morális lecke ugyanaz: egyrészt, hogy a szülők ne kényszerítsék szerelmi ügyekben gyermekeiket, másrészt pedig a fiatalok ne vessék alá magukat indulataiknak, ösztöneiknek.

Nemcsak Molnár Borbála regényével csegett össze Radák Polixéna története. Ugyanazt az aktuális problémát vetette fel, mint a kor több közkedvelt regénye, és ebben látom a kortársak érdeklődésének fő magyarázatát. Az öngyilkosság pusztá ténye talán nem lett volna elég ahhoz, hogy ennyire megrázza a közvéleményt. A szerel-métől eltiltott Radák Polixéna öngyilkossága a szerelem szabad választásáról szól, a különböző társadalmi rangúak közötti szerelem és házasság kérdéséről, a nők gazdasági függőségéről és jogairól, a szülőknek való kiszolgáltatottságról. Ugyanazokról a kérdésekről, amelyek a Kis István által is emlegetett, sokáig népszerű *Szigvártban* (1787) megfogalmazódtak.

Az érzelmek hatalmáról szóló érzékeny regényeknél, például Werther, Bácsmegey történeténél talán olvasottabbak voltak a szülői tiltás miatt bekövetkezett szerelmi tragédiák. A tiltásnak társadalmi különbség az oka a *Szigvártban*, de a megjelenése után sokáig valós történetként olvasott *Fanni hagyományai*ban (1794–95) vagy Molnár Borbála *Szerentsétlen Indulatában* is. Molnár Borbálának 1793-ban megjelent első művei között szerepelt verses önéletrajza, amelyben verses regénnyé for-

málta szerencsétlen házasságba való kényszerítésének történetét. A szülői kényszerítést példázó „életének igaz tüköré” nagyban hozzájárulhatott az első sikeres irodalmi karriert befutó magyar költőné hírnevéhez. Talán épp ezért aknáztta ki ezt a témát néhány évvel később is, a *Szerentsétlen Szerelem* megírásának idején.

A 18–19. század fordulójának itt említett olvasmányai különböznek Rómeó és Júlia történetétől: nem a dinasztikus harcok korszakát jelenítik meg, hanem a polgárosodással összefüggő társadalmi változások problémáit. A különböző származásúak házassággal végződő szerelmi történetére is van példa, bár ezeket inkább irodalmi formájú vágyképeknek kell tekintenünk. A tragikus történetek azt mutatják, hogy megvolt az igény a rendi különbségek átlépésére, „a szív jogainak” érvényesítésére,

de ennek társadalmi realitása, kivitelezhetősége hiányzott. Ennek az átrendeződő világnak az áldozata volt Radák Polixéna, sorsa modern társadalmi tartalmi miatt számíthatott példaértékűnek.

A történet erdélyi nyomainak vonatkozásában elmondható, hogy a Mikeszászán és Magyarbényén fellelhető tárgyi és írásos emlékeket Knapp Éva és Borda Lajos felkutatta. A Kis István szerzőségét bizonyító kéziratok forrásokra bukkanva magam is megpróbáltam hozzáilleszteni egy darabkát a mozaikhoz. De Radák Polixéna ismert esetére (főleg a 19. század folyamán) többen hivatkozhattak Erdélyben. Az adatok gyűjtését és közzétételét vállaljuk a továbbiakban közös feladatként.

Nagy Zsófia Borbála